Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २०४ / घ

Title काशिकावृत्तिन्यासटीका व्याकरणप्रकाशः

Author जिनेन्द्रबुद्धिः। महामिश्रः

Extent २५पत्र Age

Subject व्याकरण

काशिकावृत्तिन्यासस्य जिनेन्द्रबुद्धिकृतेः

प्रकाशौ व्याकरणप्रकाशः

~~[illegible]~~:

न्यास प्रकाशपूर्णःव्यो

व्याकरणप्रकाशपूर्णव्याख्या, टीका काशिका न्यासस्य

१०४

२५ पत्राणि

२

नमो गणेशाय॥ यतः प्रकाशात्तमसो विनाशात्पदार्थतत्वानि विकाशयंति। इत्यादि सावेन नुसन्धेत त्वंतमीप्सि
रं सर्वसिद्धं नमामि॥ सुवर्णपूर्णा रमणीव पावनी गुणान्विता शुद्धमना मनोरमा। कृतिः कृते पावुधावित्तहारि
णी क्लिष्टिस्थिताहारलतेव राजते। नरपतिकृतिरेषा कामिनी नंदिनीव गुरुतनमकृततोषा नाशिताशेषदो
षा। सुललितगतिवैधा निर्जिताशेषतेजा जयति जगदुपेता मालिनी जाह्नवीव॥ शिवं प्रणम्य देवेशं
तथा। शिवपत्तिं शिवां। प्रकाशः क्रियते न्यासे महामिश्रेण धीमता।४। विद्यापतेः प्रेरणाकारणेनच
तोमया व्याकरणप्रकाशः। यद्यत्र किंचित्स्खलनं भवेन्मे क्षंतव्यमीषद्गुणिनाम्वरैस्तत्।५। अथ पाणिनीयानिसू
त्राणि व्याख्यातुकामो वृत्तिकारो व्याख्यानस्वरूपसमुपदर्शनिर्व्याजेन प्रतिज्ञांकृतवान् वृत्तावित्ता विद्यादिता
मपि वृत्तिं व्याविख्यासुर्जिनेंद्रबुद्धिः प्रारिप्सितग्रंथे सज्जनसंकीर्त्तनेनाम मंगलं वकारं जयंतीत्यादि। अयमर्थः
तः संतः साधवश्च सदा सर्वकालं जयंतीति जययुक्ताः सर्वेति। किं भूताः संतः सर्वीयाः। सर्वेभ्यो हिताः सर्वपुरुषाभ्यो
ण्डिजावित्यत्र सर्वीताः स्पवावदनामिति पदे नछद्रस्य यच्छद्रसापेक्षत्वात्। प्रस्यर्थियेगुणा

नोर्थस्य समुपार्जितं दोषाणान्तु विवर्जितं । एवं सज्जनसंकीर्त्तनं कृत्वा व्याख्यानस्वरूपं प्रस्तौति । अन्यतइति । भाष्य
क्रमसारं तत्त्वभूतं । यथाशक्तीत्यनेनौद्धत्य प्रतिपादनायर्थं जिकेति विषमत्वाद्विवरणमुच्यते प्रविख्यक्तीकरणादत्य
स्यरूपं । पृषोदरादित्वात् जकारः । ननु कथं जयंतीति रूपमुपद्यते । यावता जयते रन्नादेशे परस्मैप्रत्ययमतएवेच्छा
देशेन भवितव्यं । कथम्वा कृतेपि शब्विकरणत्वाद्गुणादेशो न प्रवर्त्तते । कथं वा शबप्यत्र प्रवर्त्तते । यावता शा
पोऽकारमात्रकारित्वात् तस्य गुणसंज्ञकत्वात् क्ङिति चेति निषेधेन भवितव्यं । कथं वा गुणोऽत्र प्रवर्त्तते । या
वता शपमाश्रित्य सार्वधातुकागुणः क्रियते । सुप्तिङ्माश्रित्य विकरणान्तिस्पो ङित्स्यात्तद्रूपे गुणइति विरोधप
रत्वात् । तद्रूपगुणस्य योगपत्त्वेनस्पो ङिति चेति निषेधात्गुणस्य संभव एव नास्ति । कथं वा शब्विकारं । स्यादेशा
कार । धीरेकादेशोपरिष्टादित्वाद्विकल्पहणोऽन्यग्रहणात् क्ङितियेति गुणनिषेधो न प्रवर्त्तते । कथं वा जयंतीति व
र्त्तमानेन निर्देशउपपद्यते । यावतासदित्यनेन कालत्रयाभिधायिना सर्वं धात्वर्थं वर्त्तमानत्वं प्रतिपादयितुं न शक्यते
कथं वा सर्वीया इति विशेषणामुपादीयते । यावता सीतइति वचनादेव सर्वहितत्वमुपलब्धं कथं वा सुमहद्देशमितिप

दमुपपद्यते। यावतासुमहच्छब्दस्यार्द्धाद्येनसहाविशेषण॥ समासे कृतेर्द्धेनमहत्तइत्यादिनात्वे कृते
सुमहार्द्धमितिस्यात्। कथंवासुमहद्धंइत्यत्रसुशब्दस्योपादानंक्रियते यावतार्द्धस्यसम्बन्धस्यमहत्वंमहच्छब्देनैव
वर्णितं। कथंवादोषाणांतुविवर्जितमित्यात्रिधीयते। यावतागुणानांसुमनर्द्धमित्यनेनैवदोषत्यागस्यप्राप्तिर्लक्ष्यति।
कथंवाविवर्जितमितिरूपमुपपद्यते। यावताव्रजीवर्जनइत्यस्यप्रवीदितोनिष्ठायामितिप्रतिषेधेवर्जकमितिस्यात्। कथं
वादोषाणामित्युपपद्यते। यावतानलोकेतिषष्ठीनिषेधेनसवितर्व्यं। कथंवावासुदेवादिनमस्कारंविहायस्कु
२ नसीकीर्त्तिनिंमंगलमारब्धं यावतात्रइ...दर्शीमंगलीकुर्वापिनद्दृश्यते। कथंवाव्रजावितिग्रेय्यविषयेऽपपद्यते या २
वताव्रजवर्तनिइत्यस्यव्रजिनप्रत्ययतिस्यजीवनेव्रजिनीन्यवत्वंव्रजसोसक्तावित्यस्यरूपमेतदनुपपन्नं। कथंवाकाशिका
शब्दोत्रक्रियमाणार्थेचेवर्त्तते। यावता काशब्दीसास्वित्य...स्मा...दौणादिकेप्रत्ययेतारवं त्ययंकृत्वायदिव्युत्प
दितस्तदातस्यार्थेचेवर्त्तितं प्रतिपादयितुंनशक्यतेतस्यव्राख्यादिषुदृष्टत्वात्। तथावोक्तंकाशिनीमन्त्रघोदर्शो
काशीर्ज्ञा वि विशोल्पद्दृशतो। अयतस्येवधातोर्णुलंतस्यव्युत्पादितः एवमपिप्रकरणादिर्भतत्तणतस्यविशि
क्षप२

२

वेदनेष्टिं प्रतिपादयितुं निशक्यते। तस्मादुभयथापि दूषणीयमक्रममेवास्थितं। अत्रोच्यते। नाद्यः। अनित्यत्वात्
विकरणस्य प्राकृतभावात्। नापि द्वितीयः। वार्णादांगस्य वलीयस्त्वात्। नापि तृतीयः। इयन्नकरणस्य क्ङिति चे
ति निषेधात्। नापि चतुर्थः। अंतरंगत्वात्। अनेनैतज्ज्ञापकमाश्रित्य सार्वधातुकगुणासिद्धत्वात्। नापि पंचमः। सार्वधातुक
मपिदित्यत्र ङित्त्वप्रतिषेधस्याश्रयणात्। नापि षष्ठः। वर्तमानत्वेन विवक्षितत्वेन दोषाभावात्। काल
सामान्ये वर्तमानत्वस्याविशेषत्वात्। नापि सप्तमः। विशेषणस्य हेतुगर्भत्वात्। यतः सर्वीयः। अत एव इति ज्ञे
यत्वात्। नाप्यष्टमः। सुङ्मुमहद्वेत्यर्थात् समासनिर्देशात् तावता वा यह्वणावर्तति वा समाधानात्। नापि नवमः।
सुङ्मुमहद्वेत्यर्थात्। नापि दशमः। धर्माधर्मविदुभयोरपि सत्त्वप्रसंगात्। नाप्येकादशः। वोरादिकस्य वर्जव
र्जनं इत्यस्य ज्ञेयत्वात्। नापि द्वादशः। शेषत्वविवक्षयां बाह्यत्वात्। नापि त्रयोदशः। वृद्धदेवतादिनम
स्कारकरणे दक्षिणापथपाथिका। नामनादेशस्यात्। वासुदेवादिनमस्कारकरणे शौद्धोदनिप्रसृतीनां वौ
द्धनामनादेयता स्यादित्युभयसाधारणीं मंगलीकृतवान् निति ज्ञेयत्वात्। नापि चतुर्दशः॥

त्रिप्रत्ययेनौणादिके नवृत्तिशब्दस्यासिद्धत्वाल्लब्धानुवर्त्तनं इत्यस्यानेकार्थत्वात् । तथा चोक्तौ वृत्तिर्विवरणे जीवको
त्रिकादिषु बध्यत इति । नापि पंचस्वरूशलोकाश्पौंसवार्णिकेतिकाइपादित्यस्य [illegible] न्त्रिमात्रादित्ति [illegible] व ज्ञूत्पयेन का
त्रिकाद्यशब्दस्यासिद्धत्वाल्लल्कदयलकृणादिषु कारानइतिपुर्ले तस्य वासिद्ध [illegible] प्रयोगास्यु तस्येवोचितत्वा
त्रावत्वाविद्याद्दी । अत्रानुकरणानुकार्ययोरस्ते द्विवि [illegible] काया प्रसत्यैवहे प्रत्ययीतत्वा [illegible] घातिपदिक
त्वात्वाविलत्वलाव । अस्यववस्थारव्यासूत्र इति ज्ञाप । अथ किमर्थमित्यादि । अप्रस्तुताभिधानमिति मन्य
मानस्य प्रश्न । तस्यामित्यादिना समर्थयते । अथ किमर्थमुभयोरुपादान [illegible]
३ मगोरवेत्यादिना । अन्यतरोपादानेनागतमिति वितर्क । नहीनानेवमन्येत [illegible] लघुत इत्यादिवचनात् ३
3 श्रुतादिसिद्धत्वस्य [illegible] गोरवेत्यादिपि न जातिद्वारानुगतो गोरवपरीहार इत्युक्तयोपन्यासस्य युक्तत्वात्
अथ किमहगोरवं कुर्वंति कल्पनाद्वाकारणादित्याह । अनहीत्यादि । [illegible] दियोग लकृणां पंचमी वाधि
त्वापरत्वात्सतिसप्तमी । सम्पत्कारिताच्चेति । अस्मकु अविपरीते । अरुणां [illegible] भाष्ये वररुचीत्यादि यद्य

चितागवाश्च शब्दार्थापि विविक्तं तथानुलपापि वाक्योद्देशेन प्रवृत्तत्वेऽपि तस्य प्राधान्यात् प्रधानेन व्यपदेशा भवन्तीति दृष्टान्त
मुल्लेखयन्नेवमिति॥ वक्रोक्तिविधानं। अस्थिचीनयादीनामुपसंख्यानमिति वा। ईशानं च स्यान्यलकृतौ कुर्व
तीति तत्रमितरेतरासिद्धि वैधस्य यस्मिन्सहस्य त्वपदेशा॥ किं न्यायस्थामिति। सम्यक् संशयमस्ताद्धेति संज्ञा हस्य
र्थमावहन्ति। अथैकस्य शब्दस्य एकत्ववाक्यकाव्यमनेन कार्थत्वमिति वितरा पौरुषेयत्वाद्वाक्यस्येत्यदोषश्चापि
पौरुषेहि वेदे एतद्दूषणं परिकरविधनिरासार्थमिति॥ अनेक पदातिरूपसमाधानादिभिरुक्तस्यैव संदर्भस्य
रिकरवध्योपलब्धव्याहारव्याख्यानम्वा परिकरवीधस्य। अथवा धनुर्न्यासनामिति वृत्तिः। ननु कार्यन्यासकारो
यद्वाक्यस्यारम्भ [illegible] त्वमेव केवलं दर्शितं। यावता त्वपरे पिच्छयोः [illegible] अत्र च प्रतिपादयितुं शक्यते एवात
यात्रि यथा या [illegible] यदृच्छादीनि मीमांसार्थानि प्रयुज्यन्ते वेदवत्त्रियम्वकीयजाम हइतियकारा तथा [illegible]
मंगलार्थं प्रतिपादयितुं शक्यत एवात्यामाह। अथ रचनस्यत्वपरिहरणाकरणानुक्रमात् प्रयासैस्तं वयुगो
श्चारात यदमेन रितो यंत्रेय स्तस्यादावयवशब्दो [illegible] नितरां पितामात् एवात्तयासार्ध धातुकार्द्ध धातुकयोः प्रा

तिपदिका प्रातिपदिकयोः कृत्तद्धितसमासादेः उदात्तानुदात्तस्वरितगुणयुक्तवर्णानां निपातानां चावयवीनुव्य ४
त्पन्नानां इह सर्वेषां साकल्येन प्रतिपादनात् । साकल्यार्थप्रविगम्यते तस्मादकारस्यैव प्रतिपादनमयुक्तमे
वेति चेत् । न एकस्य शब्दस्य युगपदर्थप्रतिपादने सामर्थ्यात् सकृदुच्चारितात् शब्दात् सा कृत्स्नार्थप्रतीयत इति
यच्चार्थात् । अयमाशयः युगपदर्थाभिधाने तथापि निश्चयाभिधानक्रमात् सर्वेषामर्थानां प्रतिपादने कर्तुं शक्यत
४ त एवेति चेत् न । एतच्च यथासपव त्रिः कुतो दर्शितेति पर्यनुयोगासंभवात् । अथ मंगलत्वे ऽनंतरकार्यस्य संप्रश्न
५ वक्रकीर्त्तिः । संज्ञायते तथा पर्यन्तारोपितत्वात् परिद इत्यत्र विधानात् तत्रापीति चेत् तर्हि फलकृणमेवोक्तमि
ति ज्ञायते । ननु पाणिनिसूत्राणां वर्णोऽत्र ईरितः कथ्यते न कुतः सुद्दिहायर्थयाभिः स्थोपन्यासः क्रियत इति सद्
युक्तमिति चेत् न । असत्यस्मिन्वाक्ये निरर्थकमिदमुन्मत्तादिवाक्यवत् निःप्रयोजनं वा काकदन्तपरीक्षाव
द्भवेत् । अनभिमतप्रयोजनं वा मातृविवाहोपदेशवत् [illegible] यानुष्ठानं तासु स्वइव तक्षकशिरोरत्नाकर्षणा
वदित्यादिके विमृषन् निरातंके श्रोतॄणां प्रवृत्तिर्न दूषणासंभवात् । तथा चोक्तं प्रयोजनमनुद्दिश्य मंदोपि न प्रव
श्र तैर

क्तौ यावत्प्रयोजनं नोक्तौ तावत्किं केनाग्रह्यत इति। अथ प्रयुक्ते प्पादिवाक्ये कर्मसद्यमुत्प्रतारणात्तिप्रायेणेति ह्रीकय
निश्चयो न विद्यते तत्कथमस्माद्वाक्यात् श्रोतुः प्रवृत्तिरिति वत्तो नावश्यं निश्चयादेव प्रवृत्तिरविनौ संदेहेपि कृष्यादौ स
र्वत्र प्रवृत्तिदर्शनात्। युक्तं च मादि वाक्यस्य प्रवर्त्तकत्वमिति वक्तुं शक्यत्वात्। अथ यत्र ऋत्वनुशासनमिति कथमुपप
द्यते यावता करणाल्युटि कर्मणि षष्ठ्यां कर्मणि वेति षष्ठीसमासनिषेधेन भवितव्यमिति वत्तनो उत्तरपदप्राप्तौ क
र्मणीति या षष्ठी तस्याः एव कर्मणि वेति षष्ठीसमासनिषेधात्। अयाचार्यस्य माणीनास्तीति वशनो अपरिषद्य
नुकूलस्य तत्प्रजनक इत्याद्यर्थं कर्तरि चेति सूत्रे प्रमाणी विद्यत इति वक्तुं शक्यत्वात्। अथ श्रेष्ठस्य कारयिता प्रेष्यस्य
हारयितेत्यत्र हृक्रोरन्यतरस्यामिति यस्मिन्पक्षे कर्मसंज्ञा नास्ति तत्र कर्तृषष्ठ्याः समासनिषेधार्थं कर्तरि चेति सू
त्रे रचयिष्यतीति वक्तुं शक्यत्वात्। अत्रापि तृजकाभ्यां कर्तरीत्यनेनैव समासनिषेधस्य सिद्धत्वात्। अथ वेतृजकाभ्यां कर्तरीत्य त्र
त्रकृ यहणमुत्तरार्थं तदसंगतं स्यादिति वत्तोनकर्तरि चेति सूत्रस्थितं तदुक्तं ह्येयित्वात्। अथात्राप्युत्तरपदप्राप्तौ क
र्मणीति षष्ठ्या भवितव्यमिति वत्तनो कर्तुरस्त्वाभावात्। अथायार्येणेति कर्तुर्विद्यमानता विद्यते एवतेन नियमो

भविष्यतीति चेत् न । गम्यमानकर्त्तरि नियमाभावात् । अथार्थविशेषः प्रतिपादयितुं न शक्यत इति चेत् न । कृत्वोऽर्थप्रयोग इ
त्यतः प्रयोगग्रहणानुवृत्तेरस्य विशेषस्य प्रतिपादयितुं शक्यत्वात् । अथैवं सत्यत्र द्वेधि नाद्यं न निमित्तमिति चेत् न तिक
र्त्तरि तृतीया न स्यात् । प्रयोगग्रहणानुवृत्तौ गम्यमानकर्मणि नियमाभावे सति कर्त्तरि षष्ठीप्रसङ्गात् । अथ हेतुल्क्रमणा
सा तृतीयेति चेत् न । उभयप्राप्तौ कर्मणीति नियमेन नेत्यस्यापि द्वैर्थ्यासकारणात् तत्रैव प्रतिपादितत्वात् । अथ षष्ठी हे
तुप्रयोग इत्यत एव हेतुग्रहणमनुवर्त्तते । ननानुवृत्तस्य हेतुशब्दस्य कर्त्तृत्वाव कर्त्तृत्वेनाङ्गीकारात् कर्त्तुश्च प्रयोगे नियमसं
५ 5 भवात् । गम्यमाने कर्त्तरि तदसंभवात् । शब्दानुशासनमित्यत्र कर्त्तुः प्रयोगाभावेन कर्त्तृकर्मणोः कृतीति कर्मणि षष्ठी ५
विधानात् । कृद्योगे च षष्ठी समस्यत इति समासेन भवितव्यमिति चेत् न । अयं न्याय्यं निमित्तमिच्छतीत्यत्र अनेन प्रकारेण
कर्त्तरि षष्ठी न भविष्यतीति पुरुषोत्तमेन हेतुल्क्रमणा तृतीया प्रतिपादनं कथं कृतमिति दूषणासंभवात् । तस्माद्दे
सीधित्सतोऽपरं प्रवक्ष्यत इति व्याख्यानपक्षितमेव । अत्र वर्षेऽस्मिन् शपल्क्रमणा षष्ठ्या अत्र समासोऽस्त्ययं । अथ वा
कृत्वोऽर्थप्रयोग इत्यत एव प्रयोगग्रहणमनुवर्त्तते तेनोभयप्रयोगेऽस्त्येव नियमो भवति नान्यतरस्य प्रयोग इति

यनाश्रनिमिच्छतीत्यत्रयदुक्तं तच्चैतत्कस्यचिन्मतेनप्रयोगग्रहणानानुवर्त्ततइत्याशंक्यायेतावेदितव्यौ पुरुषोत्तमोपितथ्य
योगएवनियमइतिच्छन्न्यथाव्याख्यातंनैतत्तथानिदिज्ञेयं। तुष्यादिरवधाय्यौनीतितान्येवकतिपयानिकार्याणि। इत्थंभ रक्षो
हागमनलघ्वसंदेहाःतत्रापायपरी[illegible]रोरक्षार्थंवेदानामध्येयंव्याकरणामध्येतव्यंलोपागमवर्णविकारज्ञोहिसम्यक्वेदा
न्पालयिष्यति। एकस्मादपरस्य[illegible]वर्त्मानमूहः वेदेष्वपि मंत्रोक्तिदेवता[illegible]प्रयुक्ता यमिति अग्नेस्तुनाक्तिसवे ग्र
याकरणोनविपरिणमयतोद्विवचनयुक्तमिति। अग्नमंत्रोऽस्ति अग्नेत्वायुष्टंनिर्वपामिसूर्यस्पतुनाक्तिसउह्यतेसूर्याय
त्वाजुष्टंनिर्वपामि।आगमोवेदःसवब्राह्मणेननषडंगोवेदोऽध्येतव्यइत्यवंरूपः प्रधानंचषडंगेष्व्याकरणंलघ्वर्थमध्येयं
व्याकरणंअर्थप्रतिपत्त्यावनायासोलाघवं। व्याकरणेनविनालघुनोपायेनशब्दाविज्ञातुंनशक्यंतइति। विरोधेनेकको
टिविषयकंज्ञानंसंशयः। स्थूलपृषतीमनड्वाहीमालभेतेति। तत्रायंसंदेहः तत्पुरुषोयंवास्यात्बहुव्रीहिर्वा
तत्रयुवतोऽध्यवस्यतियदिपूर्वपदप्रकृतिस्वरस्तदाबहुव्रीहिः। अथसमासान्तोदात्तत्वंतदातत्पुरुषइति प्रधानंच
नकुतस्यत्यादि। अथमात्रायः। शब्दानुशासनमित्यत्राविषयके सप्तम्युपाध्यायध्यानंगृहीतान्यत्राचाइतिख्यातंमेएवबुद्ध

स्फुरैत्येवेति युक्तस्तेषां प्रविभागश्चान्वसामान्यग्राह्य इत्यादिपूर्वपक्षिणोऽभिहितं। तत्र प्रकरणमवच्छेदकत्वमस्येत्यनि
प्रायेणाह इह व्याकरणमित्यादि तदुक्तं। अर्थः प्रकरणं लिंगं शब्दस्यान्यस्य सन्निधिः। संयोगो विप्रयोगश्च साहचर्यं विरोधि
ता। सामर्थ्यमौचिती देशः कालो व्यक्तिः स्वरादयः। शब्दस्यार्थविच्छेदे विशेषस्मृतिहेतव इति। तं शब्दापशब्दौ तयोः पदज्ञानेति॥
शब्दा एवोपदिष्टपरत्वात्तेषु पदिष्टेषु ततो ऽन्ये पशब्दत्वेन विज्ञायन्ते। यद्वाऽपशब्द रूपादिष्टेषु ततोऽन्ये साधुत्वेन ज्ञाय
६ न्ते। अप्यवोऽनयतम पदिष्टपर न उभयेष्वपरिज्ञातेषु मन्त्र पादेयत्वं न संभवतीति तावत्। नीतिं जगामेति शब्दपारायणे कर्त्
6 र्तं नगतेन निश्चितमित्यर्थः। अद्य त्य इति तावत्प्रत्ययान्तस्वरूपो निपातश्च निपातनमित्यर्थः। प्रकृतिप्रत्ययविभागप ६
रिकल्पनया तत्फले स एव प्रतिपदपाठश्च समापयितव्यः। तथा च स्थितिरियापि जायमानस्याशी विषमुखे निपातस्यादि
त्यत आह। सामान्यविशेषवदित्यादि। प्रत्याहार्योर्यस्मिंश्चित इत्यादि। अइउणित्यत्र प्रतिवर्णं प्रियमेकवचनेति वाक्यार्थः स
मुदायेन वृत्तिसिद्धिर्योति कथमत्वा आगुणादिकमकार्यं न तत्वतीति प्रतिपादितं। यावता शब्दपरविप्रतिषेधेन यणादेशाः
वप्राप्नोति। कथं अगुणादिकार्यमाशंकितं। यावता तत्र सिद्धे प्रत्याहारे सति गुणादिकार्यं स्यात् गुणादौ सति प्रत्याहा
वा र

रयहणमित्यन्योन्याश्रय एव दोषो जायते। कथं वा व्याकरणे संज्ञया अनुसंधानिरासः कृतः। यावता माभूत्ग्रहणे संज्ञाधि
कृतयापि सौधिनं संविज्ञानं सिद्धेः स्यात्। कथं वा वादिषु पाठेन निपातितं प्रतिपादितं। यावता यदि निपाता नग्रिहणे स
म्भवत्वादित्येवमादो अकारादित्ति दीर्घाणां ग्रहणं न स्यात्। अत्पतोरः नेतरे वा। कथं वा वक्ष्यमाणेन न्यायेन प्राधा
न्येनाकारस्य प्रतिपादितं। यावता संज्ञायोः सत्वामुभयं स्यात्। नवोहि संज्ञा सितरे नैतरसाव प्रतिपादितं। आकृतं नस्या
दि पूर्वमभ्यास्ववास्वापावीकृतसंज्ञया सवितव्यमेव। कथं वा करोतीति वर्तमानेन निर्दिष्टः कृतः। यावता पूर्वमसंस्कृतत्वात्
कथं वा उच्चारणे गृहीतिः प्रतिपादितः। यावता शब्दग्रहणमुच्चारणमित्यनर्थकं। तथा वृत्तकारे कर्तरि यत्र षष्ठी परिधी
यते तस्मिन्नत प्रवर्तते स्योच्चारणकर्तृत्वात्। उच्चारणस्य पुरुषप्रयत्नसाध्यत्वात्। कथमवफलस्य चमवर्तमित्यक्तौ।
यावता वैशेषिकशब्दस्य नपुंसके चान्ते निर्दिष्टत्वात् कथं वा विवृततरत्वं प्रतिपादितं। यावता आकारस्य विवृततरत्वं नास्तीति कि
तु विवृततरतमत्वमेव वा किं वा अनुवृत्ति निर्दिष्टः शब्देनाभिधीयते तदपि विशेषतोऽसंज्ञातमिति वक्तुं युज्यते। कथं वा
ग्रामामनुज्ञानामिति सूत्रे प्रदर्शितं। यावता ग्रामपती त्यादि ज्ञापकात् सिद्धिस्तस्य न विद्यते। कथं वा ग्रासस्त्र

कारस्य विवृतत्वं यथा स्यादिति प्रयोजनं ॥ शास्त्रग्रहणस्योक्तिं यावता श्रीतिरणापि शास्त्रग्रहणं सर्व्वस्येति ज्ञायते ॥ आहरसाम्म
यिकस्य प्रयोजनं तैर्वाला ॥ केचिद्वा प्रत्यापत्त्यन्यथानुपपत्तेरकारस्य विवृतत्वोपदेशो प्रमाणो प्रतिपादितो । यावता अका
रस्य विवृतत्वं प्रतिखण्ड इति निर्मानोऽस्यादीर्घस्पर्श्यतो विवृतः प्राप्तो ति तद्दर्थं संवृतस्य प्रत्यापत्तिः स्यात् । अत्रोच्यते । ना
द्यः । उत्तरपथ्याप्यदोषेन संदेहाभावात् । नापि द्वितीयः । अव्यवस्थाप्रतिपादनपरत्वात् । नापि तृतीयः । ग्राहनो नित्यत्व
उ न दोषाभावात् । नापि चतुर्थः । अकारवृत्तिरत्वात् । नापि पंचमः । सामान्यग्रहणात् । सामान्यस्यैव विशेषबाधकत्वाख्यानेन न उ
7 वृद्धिरित्येकदेशो [illegible] वर्त्मना । निपातनत्वं शाकयत एवाश्रयितुमिति । आचार्यप्रकारो अप्रमाणक एवेति वर्तना । विवृतस्य
श्रवणस्य प्रमाणत्वात् । नापि षष्ठः । प्रमादेनोक्तत्वात् । नापि सप्तमः । शिष्यप्रशिष्यप्रवर्धाम्ऽपगमेन वर्त्तमानस्यैव
चितत्वात् । नाप्यष्टमः । प्रमादात् । नापि नवमः । उत्तरयाल्नीत्वा [illegible] मुपक्षिपति पुंल्लिंगः । तयोर्व्विशासनं कदाचि
द्वर्णांस्यादिति साधकाऽभावात् । नपुंसकलिंगापि वर्णास्त्रि[illegible] इति गम्यत इति । नापि दशमः । विवृततरतमेनानि [illegible] यत्वात् । ना
प्येकादशः । वाचन्निः प्रत्याहार उच्यते । वर्त्तं तिवर्णे अस्या मित्तिकत्वा[illegible] पश्चात् [illegible] यीतावकतनोऽनुवृत्तिरेतानिर्द्दिशे

रणकपार्थिवादिः प्रत्याहारवाद्यइत्यर्थइति विशेषणतो वक्तुं शक्यत्वात् । नापि द्वाद्ब्रह्मस्पतीति ज्ञेयत्वात् । नापि त्रयो
दशाद्वव ... अइउण्मधीत इत्यादौ प्रयोजनस्तुनात् । नापि वनु ईशः । लोके वेदे विवृतस्याकारस्यातावात् । संवृतस्य
सद्भावात् । तत्र यद्यस्ति स एव लविष्यतीति तद्वै प्रत्यापत्तिः सर्वस्यावर्णस्यापि विवृतत्वं प्रतिज्ञायत इत्यत्र ज्ञापकमेतिवृ वे
कुं शक्यत्वात् ॥ ... । ननु कथं नत्वविधानाद्यानीत्यत्र यावता नवल्लकार इत्यस्यापि सिसिस्वो विद्युत एव । कथं वाद्विप
[illegible]सि प्रसारणमित्यत्र यद्दृश्यातिसीरव्यातानुदेशादिहन स्ववति । अदुहितमामिति । तत्कथमन्यासिन्नक्रमोसिद्ध
ति । कथं वाणुरोरन्त इति प्लुतस्यादित्यक्रौ । यावता अकारलकारयोः सावर्ण्यादिन्न त इति प्रतिषेधेन सवितव्यौ । अत्रो
च्यते । नाद्यः उपलक्षणत्वेनोक्तत्वात् । नापि द्वितीयः । स्थितेन्यासिन्नक्रमतदुक्तेर्ज्ञेयित्वात् । संप्रसारणनिमित्त
प्रत्ययेऽगस्येति ज्ञेयत्वात् । नापि तृतीयः । लकारोपदेशः प्लुतार्थ इति सावर्ण्यकारवचनात् । प्लुतइत्यदोषात् ।
॥९॥ ननु कथं सुपतिजोद्यादौ । यावता साव्यमानत्वादेवात्र प्रत्यय इति प्रतिषेधोन्न सविष्यति । कथं वा ऋल्लनो
इति णुणइत्यत्र प्रत्याहारग्रहणमात्रीकृतं । यावता यद्यचिति प्रत्याहारग्रहणस्यापारे तदाऋत ससीयोगादिगुण । स

युक्तामिति सूत्रद्वयमनर्थकं स्यात् तत्र कल्पत्रयो हि डि गुण इत्यनेनैव गुणस्य सिद्धत्वात्। कथं वा क्रीङ्जीनां णावित्यत्र प्र
४ त्याहारग्रहणमर्थांकरकारो एव प्रत्याहारग्रहणं कुर्यादिति सिद्धान्तितं। यत्वता क्रीजिर्थे सार्थवर्ण्यात्। धातोरेव ग्र
हणं स भविष्यति। कथं वा इदिदार्थं प्रथा वयि तिना साहचर्य्यादिति सिद्धीतितं। यावता धारयते। एव ग्र
गुणानादेव प्रत्याहारग्रहणेन भविष्यति। अत्रोच्यते। नाद्यः। प्रकारान्तरत्वात्। अथ वैसति लाघवमानत्वादेव पद्वीक
१८ ताभ्यामेजित्यत्रापि प्रत्याहारग्रहणे न स्यादिति वेन्न। न पदवी विनिवित्राणां सामर्थ्याद् प्रत्याहारस्य न्यायत्वा
त्। नापि द्वितीयः। उपायान्तरस्योक्तत्वात्। नापि तृतीयः सिद्धान्तरत्वात्। नापि चतुर्थः प्रकारान्तरत्वात्। ननु कथं ८
वकारस्यैव वृत्या लोचन्यासकृता जापकी प्रतिपादितं। यावता वकारस्यावृत्तिसाधारसी गारव नास्ति। आदिरन्त्येन सहेति
वचनेन तन्मध्यपतितानामिच्चरस्य वर्त्ता करणात्। कथं वा परत्वान्नित्यत्वाद्वेत्यत्र। यावता नित्यत्वाविषये विप्रति
षेधाति बेध परिभाषायाः प्रसंग एव नास्ति। कथं वा तेन साध्यादपधार्य्यमिति दोषात् स्वयमेव नोद्भावितः। किं वा
तुर्य्यादयो पि सीतीत्यत्र तु रीत्राट्‌ना इति धीयते। कथं वा द्विर्ग्रहणस्य सामर्थ्यादित्युक्तं। यावता द्विर्ग्रहणं कृत्येतिकर्तव्यं
थे।

कर्षीवाऽस्मातिनिवृत्त्यर्थमिदमितिपूर्वपक्षितो। यावताएकवर्णग्रहणेनिवृत्तिस्तावत्सामान्येनत्रीकितुर्युपेत।कार्यी
वान्तलमनयहणाज्ञापकेनप्रतिपादितो। यावताद्वैदस्यप्रत्ययग्रहादिन्येवमर्थंतत्स्यात्। अत्रोच्यते।नाद्यः।संवृतत्वेतुल्ययोगे
स्पर्द्धीकारात्प्रमादाद्वा। नापिद्वितीयश्च।शास्त्रपरत्वस्वीकारात्प्रमादाद्वा। नापितृतीयः। स्वप्यातिसर्वनास्तिरि
त्यवैसत्याप्नोतियातावातत्यत्रातोत्त्नोपद्दत्याकारलोपप्राप्तोतीवावातरतीतिद्युरुक्रुणघनप्राप्नोतिवावोनिमि
त्तंनाभोवेतिघ्यकृत्कृणोद्रवइत्यादियत्त्राप्नोतीत्यतेषांदोषाणांज्ञातुंशक्यत्वात्। अप्येतेषांपरीहारानज्ञायेतइ
तिचेत्नदीर्घप्लुतव्यवधानयस्तावत्ससवातोपदीतितद्दितेयोगविच्छाणकरणात्। अन्यथादीर्घोपदीतिप्लुतेधिकृयात्
षद्धातिरित्यादावेसन्नसवाती। तपरकरणसामर्थ्यात्। पातेघाकाष्ठेत्नोमोनससवतिगापोष्टगीतिकिंकारणात्। यस्य
त्वकृणोयत्रनसवतिनोगोग्रहणादित्यतेषांपरीहाराणांज्ञातुंशक्यत्वात्। संज्ञातेनात्यस्यापवादोसविष्यतीतिन
नायतइतिकत्वाऽस्वयमेवनप्रतिपादितादोषाःपरीहर्तव्य। नापिचतुर्थः। अगुल्लिह्वयसीयोगजवाद्दस्वदोषत्वात्।
नापिपंचमः। विलसनिरुपत्तेःसवत्रमसीसवतीतिवृत्तः शक्यत्वात्। अयानवर्णेत्पादोसीरवोस्तीतिवेलनोकृताकृतप्र

८२

हीत्वेन नित्यत्वात्। गुणेन तुको बाधितत्वात्। निमित्तापायपरिभाषया धातुकोऽपसारात्। नापि षष्ठीश्रुत्य
रूपापेक्षया नियमकरणे न्यासकारस्यात्तिद्यायात्। नापि सप्तम्यः। व्यक्तौ ज्ञापकत्वात्। उरण्रपरं द्वितीयाद्यप्रशास्त्र
९ णामिति ज्ञेयत्वात्॥ ७४॥ ननु कथं लिङ्लङ् लङ्ववद्रुद्धा नु इत्यस्मिन् सूत्रे प्रत्याहारग्रहणमाशंकितं। यावता सिज
सूत्रे प्रत्यय इत्यनुवृत्तेः प्रत्याय्यते विधीयत इति प्रत्ययः तेनादिश्यते न सहेते त्यज इति प्रत्याहारग्रहणं न च
८ विष्यति। कथं वा आसितादित्यादौ प्रत्याहारो नाशंकितः। यावता तत्रापि शंका सुलभा। कथं वा प्रत्याहारस्यैतत्सि
न्नत्वादेश्य पञ्चम्येत्यादि प्रतिपादितं। यावता यत्र पञ्चमी निर्दिष्टा आदेशकार्यं न वहिधा वे वामिति। कथं वा स्वातंत्र्य ८
विदितमिति निर्दिष्टादिति सिद्धीति तं। यावताद्य न नाषि पञ्चस्य प्रत्यय विहितमिति निर्दिष्टौ। स्यादि व्यक्ति। कथं
वादीधीरवीटामित्यत्र प्रत्याहारशंका कृता। यावता नूद्यते। अनुवादप्रत्याहारग्रहणोद्देशी यग्रहणम
नर्थकं स्यात्। गुणशास्त्रे वा। कथं वा यकारस्य पर्योपदेशः प्रतिपादितः। यावता दोषस्य समानत्वात्। स
र्वोपदेशे एवास्तु। कथं पर्योपदेशो निश्चितः। अन्यो पदेशे दोषप्रतिविधानं कर्तुं शक्यते न पर्वोपदेशे इति वक्तु

नाप्यच्परस्यापि प्रतिविधानस्य कर्तुं शक्यत्वात् तथा हि लोपो व्योर्वलीति न सीत्वीति कारेफ॰ किं तर्हि निमित्तमेव
यत्नोपस्यावकाशः दिनितास्मिन्वलीति तथा दे वि त्वत्यादो पान्हिक॰ प्राप्ति दोषो नास्ति इत्यव्ययस्य वीर्नस्य पु
तिसंदासावास्य यपरादिति विज्ञायते तथा हि नपु अवकाश अववासो व्युपधस्येति तस्मात् अवकाशो नताव व्युप
धादित्यर्थो विज्ञायते इति परोपदेशोपि प्रतिविधाने सुलभमिति कथं वा तत्संज्ञकत्वात् तदेतत्सीचादिति हेतुद्वय
पन्यासः कृतः। यावता नहीकुरुत्वेनैव तदन्तत्वीवायो विद्यत एव तदन्तत्वीवनवतत्संकुरुत्वमिति। कथं वा
द्विर्वचनविधानसामर्थ्यात् लोपो न तविष्प्रतीत्युक्तौ यावता रफस्यव्यतिरिक्तस्य पुरो द्विर्वचनमर्थवत्त्र इविष्यति
तत्कार्यं द्विर्वचनविधानसामर्थ्यमिति। कथं वा नेष्टोपरस्य कथं वचनेन निर्दिष्ट॰ कृतं। यावता दोषा एणी बहुत्वात् यत्नु
वचनं स्यात् केषांचिद्जातिश्च पदार्थश्च केषांचिद्व्यक्तिरिति यदुक्तं तत्र केषां जातिवादिनः केषां व्यक्तिवादिन
इत्यभिधीयन्ते। कथमवासाध्याः पर्यादेशोनैको निमित्ततावो बाध्यत इत्युक्तौ यावतादृशमुदकमित्यत्र
उकारस्य कार्यत्वमपि न साध्यम् किं तर्हि पतितत्वेनानुमितिसिद्धिः। अत्रोच्यते। नाच्छाप्रकारान्तरत्वात्

नापि तल्लीयस्य । अङ्गस्येत्यनुवर्त्तमानस्यापि विभक्ताविपरिणामेनाङ्गा
नापि द्वितीयः । अन्यत्वमानत्वेन शंकाप्रसंगाभावात् । नापि तृतीयः ।
दुत्तरस्यैवत्वाद्दीर्घ्यत्र्यस्यहेयत्वात् । नापि चतुर्थः । असंदेहार्थं दित इति करणप्रसंगात् । नापि पंचमः । अर्थेऽत्रिकल्प
परीहारात् । नापि षष्ठः । असीइति कोऽर्थः । पकारप्रतिषेधश्चेति दुर्विज्ञेयत्वात् । नापि सप्तमः । अत एकंसमुदा
येनवतिसितास्वीकारणाहेतुद्वयोपगमात् । नाप्यष्टमः । व्यक्तिपक्षसामर्थ्यस्योक्तत्वात् । नापि नवमः । जातिपक्षाश्र
यन न परीहारः दास्यामीत्यत्र सिद्धायेणाज्ञातपर्थोपेक्ष्यैवैकवचन नापि दशमः । वादित्वादित्यर्थो जाति
१० वादिनः व्यातिप्रसंगश्च व्यक्तिपक्षवादिन इति विशेषतो ज्ञातुमशक्यत्वात् । नाप्येकादशः । सर्वविधिकल्पकर्मिकर्तृस्य १०
10 पक्षयानदुक्तत्वात् । अत एवन्यासकारो दध्युदकादिवित्करणं समुद्धारितवान् । नाप्यु । ननु कथं दीर्घश्रुत्या त्रावश्यं
सन्निधापिते सत्यपवदीर्घत्वेन सवितव्यमित्यत्राह । यावता निर्द्दिष्टस्यानेविषयसापरिताषानोपपत्तिश्चेत् । क
थं वा सत्यपि परिसाष पिस्थाने वर एवदीर्घत्वेन सविनव्यं । यावता हल्लोपि दीर्घत्वं यस्यास्यादित्यत्र सर्वमलघ्य
हलीक्रियते । अन्यथा ऽर्थग्रहणमनर्थकं स्यात् । अयद्वलोपे हल्लोऽणो दीर्घ भावि नो असीस्व इति वत्त न वर्द्धिवि

द्रुमित्यस्यासिद्धत्वात्। कथं वा के परतो ह्रस्वाभावात् संभवादित्यपरे। यावता ऽगीह्रो ऽष्टरुरुष्टचाल्लेकामधुलिट्‌ इत्यस्य संभवो विध
तएव। कथं वन वपदांताह ण्णोहूलत्संनतीत्युक्तं। यावता वद्धेकं करोतीत्यस्यासिद्धत्वो विद्यते। अत्रानुपलब्धवस्य प्रयोगो नापि ब्रतसि
वत्र। नात्र छ्रुमरत प्रयोगस्यवद्धो [illegible] मानीत्वात्। कथं वा दीर्घस्विस्यानिनोयथा श्रुतनत्कस्चन भवितव्यमित्युक्तं। यावता
ऽणुदित्यादौ पूर्वेण प्रत्याहारतकादिति मात्रकस्य निर्दिष्टो कुतो दीर्घस्थानीस्या तो। अथ दीर्घस्यैवस्थानित्वेन निर्दिष्टो भवि
ष्यतीति वक्तव्यो नात्रस्यो रितिनिर्दिष्टो। तावतो। कथं वास्य स्वरूपेणावाभ्यनुज्ञायतइत्यक्तं। यावता अकारस्यापि धाकारो भवतीतिक
थी स्वरूपेणाभ्यनुज्ञायतइति। कथं वासिद्ध हार्थमिहवर्णीतरं प्रत्याहारार्थं निकृतमावार्येण। अत्रो च्यते नाद्युः। सप्तम्यन्तपू
रिभाषाप्रवृत्तेर्मत्स्यपत्येकत्वात्। नापि तृतीया। सिद्धहपरीहारायटकारेण प्रत्याहारस्य करणाद्वृतत्प्रत्ययो जनमारिमतं
नभवतीति ज्ञापयत्वात्। नापि तृतीया। अनभिधानाद्धीत्ती जिवर्नुराकात्वात्। अथ रोश्च सुपीत्यत्र वा गीरुद्वर्णरिखातत्वात्। कथ
मनभिधानमितिवक्ता। विसर्जनीयादिषु कृतेषु इणो ऽपो ऽसी भवात्। अथा सिद्धत्वात् संभवो विद्यतइतिवक्तो नात्र लम्बनड
तियोगविभागेनसिद्धत्वात्। नापि चतुर्थ्यनिकमुदाहरणप्रतिसामान्यार्थं संप्रयोजयतीतिवचनात्। नापि पंचमः न्यासका
रीयव्याख्यानादन्यसप्तव्याख्यानस्यज्ञापयत्वात्। तान्याहि अर्दितप करणीक्रियते। दिमावस्य स्थानिनोमाविक एवयथास्पत्

यद्विवायदित्यादौ पूर्वेणेप्रत्याहारः तदाकारेणसवर्णग्रहणाभावात्तस्यस्थानिनोऽसत्त्वात् द्विमात्रिकस्यादेश
स्यप्रसंगाभावेनतपरकरणंनकुर्यात्। कृतेवतस्मात्परेणणकारेणप्रत्याहारोज्ञायते। अथवान्यासकारीयव्याख्या
नस्यकागतिरितिचेत्तस्याधोगतिरित्यवधार्यताम्। नापिषष्ठ्यसतिपरकरणइतिशेषस्यदेयत्वात्। नापिसन्दे
हः भवतिहिव्याख्यानतइत्यादिकायाः परिभाषायाज्ञानार्थत्वात्। अत्र ननुतपरणकइत्यत्रहामितिप्रत्याहारग्र
हणंकुतोनज्ञायते। यावताधिपरत्वेवाचकाभावात्। प्रत्याहारज्ञानंतुअकातएव। अथास्मिन्प्रत्याहारेज्ञायमानेऽम
मोव्यवस्थानस्यात्। सर्वस्यापिप्रत्याहारमानायाःसर्वादेशप्रसंगात्। कस्यव्यवस्थार्थमम्मानिर्देशःस्यादि
तिचेत्। नअमानिर्देशःअमोनिरर्थत्वंपरिविषयतीतिवक्तुंशक्यत्वात्। अन्यथाकृतेसर्वादेशस्थानिवत्त्वाभावात्अ
मःस्यात्। अथीतरेणत्वात् इत्यादेशात्पूर्वविकरणेनभावितस्मिंतत्रकृतेसम्प्रदृस्यणदेवामम्मोनिरर्थत्वेसिद्ध
त्वात्। सम्मम्कनिर्देशस्यवैयर्थ्यंस्यादितिचेत्। नप्रत्यक्षेसंतापकेशेषसत्त्वात्। तस्मादिमितिप्रत्याहारग्रहणं
स्थितमिति। कथम्बाँइत्यत्रतमितिप्रत्याहारोनज्ञायते। कथंवाफल्गीजग्मो अंतइतिजकारवकारयोः इत्य

ववत

रित्फक्कौ। यावता तेजासि योगी तल्लोपेनापहारात् न नास्ति अकार इत्येतद्वक्तुं युज्यते इति। कथं वा आगमिनो मा
त्रावासावादिन्फक्कौ। यावता कुर्वन्नास्ते इत्यादौ पदीतस्येति राल्प्रतिषेधाय यास्यादित्येवमर्थं इर्मिर्केश्वादित्य
त्वावत एवागमित्वं विज्ञायत इति। अचो ऽयतो नाद्यः प्रत्याहारे विज्ञायमाने अप्रमानिर्देशस्य प्रयोजनाभावात्।
अनेनैव न्यायेन पूर्वं न्निमप्रत्ययस्याव्याहतत्वेन कौ अतस्यैत्यस्यादेशाप्रसंगात्। नापि तृतीयः। आगमप्र
करणादागमस्यैव युक्तत्वात्। नापि तृतीयः। अरावमात्रप्रतिपादनपरत्वे नोक्तत्वात्। नापि चतुर्थः। आगमवि
शेषणाद्वारेण तयोरप्यागमीप्रतिनिमित्तसावादागमव्यपदेशात्। [illegible] ननु कथं अत [illegible] इत्यत्र तकारेण
प्रत्याहारो न शंक्यते। कथं वा पुञ्जिवपद इत्यत्र ङकारेण प्रत्याहारग्रहणं न भवति। कथं वा मङ्ज्ञो [illegible] त्यत्र प्र
त्याहारग्रहणं न भवति। कथं वा जत्रादिप्रत्ययविधौ प्रत्याहारे न ज्ञायते। अचो यतो नाद्यः। निपातग्रहणा
नुवृत्तेर्निपातस्यैव ग्रहणात्। नापि द्वितीयः। पदग्रहणात्। नापि तृतीयः। पदस्यैव प्रसिद्धत्वेन वृद्धेः प्रतिषे
नात्। नापि चतुर्थः। अथादिन्यादौ प्रत्यय इत्यनुवृत्तेः। [illegible] न व्यपदेश्यादौ लकारेणास्य ग्रहणं न भवति।

इनिकनिगमीनांस्यगुपादानात् । जवाइद्मईशाब्र स्यश्रो झित्यत्र प्रत्याहारग्रहणे न स्वाते । स्थानेऽश्रीतर
तमं न प्रत्याहारइति वक्तुं शक्यत्वात् । कपयू । अपामन्ते त्यादावमिति न प्रत्याहारग्रहणं । रचोयवायावइत्य
त्र साहचर्यात् । स्वरूपग्रहणे निश्चिते अन्यत्रापि स्वरूपग्रहणमेव प्रतिज्ञाय तद्धातेर्ज्ञेयत्वात् । ञाच । हरि
तो वेत्यत्र दुरिति न प्रत्याहारग्रहणं धातूनां विधित्वानर्थक्यप्रसंगात् । हल् । परस्मैपदानां मित्यादौ
१२ णन्यामिति प्रत्याहारग्रहणं विधीयमानत्वेन प्रत्ययत्वाद् प्रत्ययनिषेधात् । श्रीवृद्धिः । ननु कथं कुत्वेक
12 स्मान्नरवतीत्यत्र । यावता कुशाद्रस्य पयदक्राशब्दत्वात् । भावप्रत्यया विधानेन प्राप्नोति । कथं वा … दिवादि
तिवर्तिना निर्दिष्टकृत । यावता … स्यवेदं गृहीत । … गस्य वीगित्येत … वात् । भेदानिवेधनो र…
प्राप्नोति । कथं वा … शब्दाद्रविरत्युत्पत्तिः । यावत ऽस्य संज्ञिनाऽर्थेनार्थवत्त्वं प्रतिपादनीयं । न वा …
मतः संज्ञिस्च नियुक्तः । अथ कृत्तद्धितइत्यादिना प्रातिपदिकसंज्ञा भविष्यतीति चेत् न … र्थवदि…
दित्यस्यानुवृत्तेः । कथं वा समाधिगतात्यनेकविशेषणामावार्थस्य प्रतिपादिति । यावता समाधिगतज्ञानाति

शाय इत्येकेनैव विशेषणेन महत्त्वं अवगते नञ्यतापि तानि स्फुटतराणी अनर्थकत्वेन भविष्यति । कथं वा मन्द
तायात्मनेत्यक्तं । यावता तन्महत्त्वं केन मतेन ज्ञातव्यं । कथं वा अत्र विकल्पास्तत्समाधानं वा हृष्णात्य
न कृतं । यावता प्रत्ययस्यात्र तत्रैव चापि कल्पादिदृष्टं कर्तुं युज्यते । कथं वा त्वाधिरस्माः मिति च तुर्थी निर्दिष्टास्ते
त० यावता तद्दर्शनं न ज्ञायते नेह प्रयोगा नियमः आरभ्यत इत्येतद्वचनेनैव वाक्यस्य तद् उत्तरस्य संगो वाक
स्येति विशेषतो न ज्ञायते तदपि वक्तुं युज्यते । कथं वानन्तरप्रयोगेण इत्यादिवचनं दूषणं न दत्तं उत्तरत्र सर्वत्र विद्वषां
दत्तं दातुं युज्यते । कथं वा ऽवस्थितेव संज्ञात्वं विज्ञायते त्यक्तं । यावता शब्दस्य संज्ञात्वं कथं न लभ्यत इति वक्तुं युज्यते । क
थं वा शिष्यप्रशिष्यत्वादिना विधीयत इत्यस्य वक्तुमानता प्रतिपादिता । यावता विरुद्धत्वं तस्य प्रयोग तथापि नि
राकर्तुं निराकृतं । कथं वा प्रत्यक इति वचनात् प्रत्यकी संज्ञा लभ्यते । यावता युक्त्या विना वचनमात्रेण प्रत्यकी प्रतिप
दयितुं न शक्यते । कथं वा सामान्येन संज्ञा प्रतिपादिता । यावता तत्त्वावितानां संज्ञित्वप्रदर्शनेऽस्ति इतरेतराश्रयदोष
स्यात् । अतस्त्वावितानां संज्ञित्वे तावता त्रायीत्रस्य तावज्ञायी इत्यवच्छिन्निमित्तस्य तद्धितस्येत्यादिना पुंवद्भाव

प्रतिषेधः स्यात् । कथं वा तत्परकरणे मैजत्वमित्यत्र । यावता लपरत्वात्स्य ऋकारस्य वृद्धौ विहिते आकारकरणे मजत्वमिति वृद्ध
न व्यक्तेः स्यात् । अथ तावत्परस्तपर इति एवं सति एचोऽकरणे मैजत्वमिति । पुनरसंगतिः स्यात् । कथं वा दीर्घस्य ओष्ठ्यकरणे
पि ऋकारस्य ग्रहणं प्राप्नोत्येव । तत्राप्यवर्णजातेः सत्त्वाद् इत्यत्र । यावता तत्रापि व्यक्तिपक्षसमाश्रयणे किं क
र्तव्यमित्येतद्दर्शयितुं आक्षेप एव । कथं वा वेमर्थं नो मयमित्यत्र दकारग्रहणमुपन्यस्तं । यावता अत्रासत्यामपि दृष्टौ संज्ञा
१३ यतित्वं नित्यग्रहणात् तमपरं भविष्यत्येव । कथं वा सत्त्वमिदमत्राक्षिप्यते यावता प्रसङ्ग एवादेकग्रहणेन तदसि
13 द्धिः स्यादेव । कथं वा ओ ओ ओ इति षष्ठ्याहारस्त्वे कृत्वा एजेति नाकि यतो । कथं वा अकेषौ जिति प्रत्याहारः कृतः । १२
प्रादेशो यथा इति न क्रियतो । कथं वा तत्कारकः संज्ञा न विज्ञायते । यावता विपक्षे बाधकाभावादशंका तत्कथं वा । अत्रोच्यते
नाग्रहे । संज्ञा स्वरूपाभिधानेन तदप्रत्ययस्याविधानात् । तथा चोक्तं । सामान्यान्यसिद्धी यत्र सत्त्वात्ते विशेषिता ।
संज्ञा शब्दस्वरूपं स्याच्छब्दप्रत्ययेस्वतत्त्वादिति । नापि द्वितीयः । अत्राभिनो भेदिपक्षसमाश्रयणेन वर्तकरणा
नापि तृतीयः । स्वरूपग्रहणे ऽर्थवत्त्वात् प्रातिपदिकसंज्ञाविधानात् । तथा चोक्तं । यस्मिन्नुच्चारिते शब्दे पदा[illegible]य

यत्प्रतीयते तमाहुरयं शब्दस्य नान्यदर्थस्य लक्षणमिति। नापि वक्तुर्यो ऽसामर्थ्यकत्वात् तथा हि। यद्यप्याचार्येण कृतीन
थाप्यस्य नबुद्धिनिमित्तकं मिथ्यावचनं स्यादिति। समधिगतज्ञानातिशायत्वमुक्तं। अथ समधिगतज्ञाना
तिशायत्वं कुतो ऽवगतमिति चेत्। अत एव महाशास्त्रप्रणयनात् न हीदृशं शास्त्रं प्राकृतस्य घटते। अथ
ज्ञानातिशयत्वेपि प्रतारणार्थमनर्थकं वदेदिति चेन्न। अत एवोच्यते परहितप्रतिपन्न इति। अथैवम
पि चित्तविक्षेपात् मिथ्यावचनं स्यादिति चेत्। नायदाहमभाहितचेता इति। अथैवमप्यनुग्राह्यानीशि
ष्याणि किमस्ति षान् भीगल्दोषात्। भक्ताद्युपप्लवकृतं स्खलितं चेत् ... भाष्यते चेतन। यद्वा हस्त
तरस्यासंख्यनमिति। नापि पंचमः। अनंतरोक्तप्रयत्नस्यैवमनुत्वेन ज्ञेयत्वात्। नापि षष्ठः। माहेश्वर
त्वात्। न च विकल्पे ... त्वात्। नापि सप्तमः। शिष्यबुद्धिशब्दाय वचस्यैव ज्ञेयत्वात्। नाप्यष्टमः
न ह प्रयोगेत्यादिवचनस्य भाष्यकारीयत्वात् तरोत्तर ... प्रसंगस्य पूर्वं भाष्यकारीयत्वात्। ना
पि नवमः भाष्यकारवचनस्य दूषयितुमशक्यत्वात्। अथैवं सति भाष्यकारमतनेतेत्प्रधातोरित्य

स्यखंडनमायातमितिचेत्। न। भाष्यकारवचनार्थस्यानवबोधात्। तथा हि। तस्यायमर्थः। न हि प्रयोगनिय
मत्रारम्भेन नापूर्वं क्रियते। किं तर्हि सिद्ध एवानूद्यते। ततश्च येषामेव लौकिकानां प्रयोगः सिद्धस्तेषामे
वानूद्यते। श्रोदवक्ष्यामीत्यत्र लौकिका इतीति प्रयोगनियमश्चीकान कर्त्तव्येति। नापि दर्शनम्। लोकत एव
सिद्धत्वात्। लोके हि। अनादौ व्यवहारे यत्तदन्तोऽवच्छेदीसंनीतेरप्रयुक्तः यदाप्यधुना मात्रके प्रयुज्यते
१५ तदा स्वरूपप्रधान एव सीसात्वमनुस्रवति न त्वनुमानयतीति। नाप्येकादशात्। विरतीतस्याप्यर्थस्य
15 बुद्धौ परिस्फुरणात् वर्त्तमानत्वेन स्नानात्। यथा नटनर्तनादिषु प्रकारो वदतीति। अयमर्थः सोऽहं पतङ्गति। नापि १५
द्वादशम्। रामादितीति निर्देशात्। प्रत्येकं संज्ञायां प्रत्ययात्। नापि त्रयोदशम्। भावीसंज्ञा विधानात्। राष्ट्रा
नीनित्यत्वाद्वा। तावद्धार्यद्वित्यत्रापि कृद्धनिमित्तं यत्र तद् तद्धितेस्य च वृद्धिनिमित्तइत्येवं विज्ञानात्। तद्गुणसंवि
ज्ञानबहुव्रीहेः प्रकारसहितस्याकारस्याकरणाज्जैमिनमितिवचनव्यक्तौ दोषाभावाद्वा। नापि पंचदशम्
मात्रेस्वरूपे प्तुतस्यापि नास्तियहेणमितीहासिद्धेः। नापि षोडशम्। विकुलमयंमेकुसमयामितिज्ञेय

मितिज्ञेयत्वात्॥ वार्तीयैर्नारीयामितकदाहरणस्यवाज्ञेयत्वात्। नापि सवर्णदंशात्। म्रजे वृद्धिरित्यत्रादोषा
त्। नाप्यकादशात् प्रविप्रत्याहारदोषप्रसंगात्। नाप्यनुनाविंशात्। एरविप्रत्याहारेदोषप्रसंगात्। नापि
विंशतितमात्। त्यदादीनिवर्त्तिवृद्धिसंज्ञाविधौन्यक्षद्रूपात्। अनर्थकत्वादितीपरीहारसंग्रहश्लोको
नानर्थकेप्रयत्नादिनाक्तिन साधुसासनी। नानार्थप्रयोगोक्ति नेदंशात्षष्ठ्यन्तावदव। नागमागमिसीवेषो
त्लिंगषष्ठ्योरदर्शनात्। नाप्यासिद्धविशेषणत्वसंतासीत्वितिधस्तत्। अदेः अयापीः भवतीतिनिर्देशादिति
भावः। अथतपवतीत्यत्रकथमकारोगुणः क्वचिदर्थंवनस्यात्। अतितरत्सर्वाभावात्। अथानंतरतमोपितपवाति। न हि स
र्व एवगुणा मीसकाः प्राप्नुवंति। अथतपवतीतिनिर्देशात्सर्वत्रनसवविष्यन्तीतिवेत्तन। सर्वेपी तपवनेविनि
र्देशस्योपपत्तेः। उच्यते। उत्तरपर इत्यस्याणपरित्ताषाया विद्धीगातिशेषत्वात् गुणाशास्त्रे उपस्थानात् गु
णो तपवननपरो तपवाति। रपरो तपवन्नगामु तपवाति। नान्यइत्यकारएवगुणसंज्ञप्रवर्त्तते। तदुक्तं गुणो तपवाति

रेफाशिरासवाति। व्याद्धिर्दवाति। रेफाशिरासवाति। ईडक। ननु कथं वाद्वेशाद्दस्य परनिपातः। यावता ग्रीत्वान्नप
द्विनिपातेन सवितव्यो। कथं वा परिभाषा यामिन्ताके। यावन्सर्वनाम्नो यो गपरामर्षी वासमात्। सूत्रपरामर्षी चेन्फ
भयथापि सिद्धीत्वानुपपपानि। अथ परिभाषणी परिभाषा अस्येअर्थी योगाइत्यनेन प्रकारेणासंगतिः कर
णमिति चेन्। नास्यानानियमार्थेतिवचनस्यासंगतिप्रसंगात्। कथं वास्या निनानियमः। स्या नियम इति स
१५ प्तमीयोगे विशेषणे न समासः। प्रातिपादिनः। यावता षष्ठीसमासेनापी ष्टसिद्धिर्भवित्येवाकिं सप्तमीयोग
15 विशेषणे न। कथं स्वात्मा विवेतितस्यादिति कविन्यासे दृश्यते। यावता त्वनि मित्तापायपरिभाषया उनवि
तोति स्यात्। कथं वाद्धोरित्यादि व्यावर्त्यदर्शिनि। यावतास्यानिवदादेशो। नाद्विधावितिवचनात्तदिचई
कओकारान्तश्चैवोत्ति। पथ्यश्वैकआत्वं न भवाविष्यति। इत्नो दितिपरयगा शसात्। सहइत्यत्रात्वं नवि
ष्यति त्यदादिपाठसामर्थ्यात्। इमामित्यत्रापिनेकारस्यात्व मिदोमहइतिविधानाद्दिति। किमर्थं चास्य
त्रामिदक्रियते। नदप्यधीयते। अथामिदेर्गुणाइत्यत्र इकारस्य गुणो यथास्यादित्येवमर्थमिति चेन्न।

मिदहु॰ मिहिं लस्यामिदे रितिनिस्थाननिर्द्देशादेवसिद्धत्वात् । अथपुगंतलघूपधस्येत्यत्रकोगुणोयथास्यादित्येवम
र्थमिदंकर्त्तव्यमितिचेत्ननातत्रापिपुकिअंतग्रहणेन लघ्वीउपधानमुपधा । पुगंतस्यलघूपधावयुगंतलघूपरंतस्यगुण
इति विज्ञानादेकोगुणस्यासिद्धत्वात् । अथमिदेर्गुण = मित्यत्रइकोगुणोयथास्यादित्येवमर्थमित्विदेष्वा नाईकर्त्त
व्यमितिचेत्ननातत्रापिपुत्रि काङ्क्षतेर्द्धइतिआकारप्रश्लेषात्अकृतेर्धिकारेगुणसिद्धत्वात् । अथअर्त्तेणोःइङ्गुण
इत्यत्रदृशोधिकोगुणोयथास्यादितिचेवमर्थमिदंकर्त्तव्यमितिचेत्ननातत्रापियोगविभागेनेष्टसिद्धेः प्रतिपादितत्वा
त्वात्तस्यापिद्वित्वंवङीत्येकोयोगः ततोदृशेरितिद्वितीयः अत्रगचेत्यनुवर्त्ततेदृशेआकारस्यगुणोभवतिसिद्ध
मदर्शदिति । अथक्रियकुडादयाचीयस्त्वन्वादेदोषस्यादित्येवतनापूर्वग्रहणादृधिकादिकोविज्ञास्यमानत्वा
त् । अथसार्वधातुकेत्यादिनाआसीध्यकृतव्यंजनानांगुणोमाभूदित्येवमर्थमिदंकर्त्तव्यमितिचेत्ननाअन्यथैवोपप
त्तेः । आकारस्यतावद्गुणेनलवविषयातोनापिप्रवृत्तिकितिकरणान् तापकारत्तद्ध्याकारलोपार्थं क्रियतेयद्याकारस्य
गुणःस्यात्तदारूतेगुणएवअतोगुणइतिपररूपत्वसिद्धेःमाइतिकिंकरत्ल मनर्थकंस्यात् । कर्तेवनत् ज्ञापयति

नखवर्त्यकारस्य गुणइतिनत्यासिध्यङ्कराणामुपदेशसामर्थ्यात्तावनुसविष्यातीत्यन्यथा हि ग्नेमलइत्यादिकामवोपदि
ष्टतायच्चैवमतएतहेतोरयादेशोपिनस्यादितिवेदनायविधिं प्रत्यपदेशोऽनर्थकः सा विधिर्बाध्यते। यस्य तु विधेस्त
द्देवनिमित्तेनासो विधिर्वाध्यतइतिववनात्। तथा कं जनस्यापि नखवाविष्य सन्नम्बोज्ञानहइतिङित्करणात् ज्ञापक
16 त्वात्। यदि श्वीजनस्य गुणःस्यात्तदानकारस्य गुणोकृते अकारत्रयस्य परस्य पत्वे सिद्धमुपसरजइतिकिंङित्कर
णे नकर्तव्यं स्यादिति ज्ञापकमिति। ननु श्वीजनस्य गुणो विधीयमानो आकार एव नान्य इति कुतो हेतोरिति वेत्। अर्द्धमा
१६ त्रस्य वृद्धिमात्रापेक्षया मात्राकांतरतमइत्यनेन हेतोः। नन्वेवमपि ऽननुनासिकोऽकारः स्यादिति वेत्। रूपपरत्वे कृते गु
णेन निष्पत्तौ नन्वसतिङित्करणे श्वपागारमाइत्यत्रान्यत्रापि दृश्यन्त इत्यकारप्रत्यये कृते स्थानीतरस्यादोकारः स्या
त्समाहृत्य कतराथंङित्करणं न कुतो ज्ञापकमिति वेत्। न। शूरवावगाहइत्यत्र वर्णमेवान्येस्वापीति सत्वकारणात न
पश्वागारागारे स्वनुदाहृतत्वात्। शाणे स्तुश्रीता घन्तेति विधेरन्यत्वप्नुपपदे सुगमोऽपि दृश्यन्त इति वा त्रिकिन 16
ऽन्यपर्यकल्पा एकमुनिपक्षेपि वकमानुवृत्याश्वपागावगाः गुरुतन्यागइत्याद्युदाहृतं। अथ तथापि वृद्धिनियमार्थं

सूत्रमिदं करणीयमिति चेत्। तत्राप्यनिष्टासंभवात्। तथा हि सृजेर्वृद्धिरित्यत्र सृजेरचो वृद्धिरित्येवं सूत्रीकरणीयं
सिद्धं मा भूदिति। ततोऽङितीति द्वितीयो योगः। अमुं कृत्वैवम् अजेतस्पर्णिस्यात्रेति परतोऽचः वृद्धिः स्यादिति कारको कारक इत्या
दि। अथ सिचि वृद्धिर्वा सत्यकुर्व्वीजननानां माभूदित्येवमर्थमिदं कर्त्तव्यमिति चेत्। अनिष्टासंभवात्। असिच्त्वात्। नकैकोऽचि त्य
न्यायेन हल्लीतत्करणात्। यारक्षावाधितत्वाच्चेति ययास्विर्व्वीज्ञेयमिति दोषासंभवात्। अथा चिकीर्षीदित्यकारलोपवाधितत्वा
त्सिचि वृद्धिर्मा भूदित्येवमर्थमिदं स्यादिति चेत्। नाल्लोपस्य स्थानिवत्त्वादिय गुणत्वाद्दीर्घस्य १ पूर्व्वप्रतिषेधेनेति वचनात्तत्र
तोल्लोपेन वाधितत्वात्। तस्मात्स्थितमेतत्सूत्रमिदमनर्थकमेवा। अत्रोच्यते। नाशङ्कधर्मीदित्यात्। नापि द्वितीयपक्षत्
पायपरिभाषायाद्यमित्यनेन परामर्षात्। श्रुतिविरुद्धया। वासंगतिकरणात्। नापि तृतीयः। वियद्धविशेषणादेव
स्यैवानियमप्रतिपादनात्। तस्थानिनो नियमे इकस्थाने आदेशान्तराभावप्रसंगात्। नापि चतुर्थः। प्रमादात्। मकारोपध
त्वाद्वा। अथ मकारोपधत्वे किं प्रमाणमिति चेत्। उपदेशान्तरे अपेनर्त्तिप्राप्यकारेनोदाहृतत्वं प्रमाणं ज्ञितिज्ञापनीना
पिपीवम १। अकुद्यरित्यस्य पाठे तस्य विद्यमानत्वात्। धातुरूपाणामित्यत्र घाकारस्य मा भूदित्येवमर्थत्वात्। तत्र कृष्पा

ठस्य वृद्धसंज्ञार्थत्वात्। मकारस्य मकारविधानुस्वारव्याख्यानार्थस्पर्शीक्रियमाणत्वात्। सोचाजिसमः क्षा वितिवत्ताय
थाक्रमं द्वोषस्य प्रतिपादयितुं शक्यत्वात्। नापि षष्ठ्या। वृद्धिं प्रत्यक्षरार्थत्वात्। अन्यथा स्च साजिराग इत्यादौ वपिव
ह्रनिषेधस्यात्। अगवीदित्यत्र वृद्धिर्मा भूदित्येवमर्थत्वाद्यो गुणप्रतिव्याख्यानगौरवपरिहारार्थत्वात्। सर्वं हि किञ्चि
तिवेत्यर्थमिव वोद्धव्यं। नवा। नन्वुक्तपरिणामस्येति यदुक्तं तद्वाक्यपरिमाणशब्देन किमुच्यते तदा विधीयते। कथं वास
१० 17 र्दस्य धातोर्ल्लोपि कृते आर्द्धधातुकस्य परत्वेन स्यवती त्युक्तं। यावता स्वची मो लोपश्चेति वकुप्रत्यये धातोर्लोपे तकुप्र
त्ययस्य परत्वं प्रतिपादयितुं शक्यत एव। कथम्वायोः कृतयोरस्या नन्वित्यादिमातुः पितुरित्युदाहरणमुपन्यस्तं। याचमानो वि
विनापि परत्वेन मातुरित्यादेः सिद्धिर्भवत्येव। यदपि ज्ञापयतीत्यत्र प्रतिविधानं कर्त्तव्यमित्युक्तं। तत्रोस्य यत्रापि प्रतिवि
धानं प्रतिपाद्यते। कथं वा तयोः प्राधान्यादित्युक्तं। यावता यदि धातुसंज्ञाकाले तस्याश्रयितुं निर्णयः स्यात्तद्विधीयमानतया नियम
स्येव बाधाधान्यं तथा यावतस्य प्रतिषेधे मरीमृ जइत्यत्रानिकोपि वृद्धिः स्यात्। कथं वा अकारस्य लोपो धातुत्वे येन स्यवती
त्युक्तं। यावता यदि धातुसंज्ञाकाले तस्याश्रयितुं निर्णयः स्यात्। न दास्यवरिनीनब इत्यत्राव्यं च तद्धातुविशेषणं न स्यात्। कथं

वा धातुलोपमपनीय यङ्लुक इत्येवं नाश्रीयते यावता एवमपीष्टसिद्धिरित्येव । कथं वा आर्द्धधातुकग्रहणं क्रियते । य
बनाबोस्वतीत्यादौ स्वत एव निषेधो न स्वविष्यति । तुल्यं च इदमसीति यङ्लुको ऽनिमित्तिकत्वात् । अत्रोच्यते । नाद्यः । परिमि
तपरिमाणस्योक्तत्वात् । नापि द्वितीयः यत्रार्द्धधातुके गुणवृद्धी प्राप्नुतस्तस्य ताबोभावकप्रत्यये परतो दृष्टः इहस्यानेगत
तार्थगुणवृद्धिप्राप्तिरस्ताभावात् । नापि तृतीयः उपलक्षणत्वेनोक्तत्वात् । तवत्रैनितिज्ञेयत्वात् । नापि चतुर्थः । विन क्वोपदितिनि
दृशात् । प्रत्यासत्त्यार्द्धधातुकनिमित्तस्य लोपस्याश्रयणाद्धातोः । धात्यामित्यत्रापि प्रत्यासत्तेरेव परिहारात् । निषेधे कश्चि
असिद्धपरिभाषया गुणस्यागुणस्यासिद्धत्वाद्वितीति । प्रतिविधानस्य ज्ञेयत्वात् । नापि पञ्चमः । इह गुणवृद्धीग्रहणमनुव
र्त्ययत्रैकपरिभाषा नत्राभावोपस्यानेसति विधीयमानयोर्गुणवृद्ध्योरेव प्राधान्यस्य ज्ञेयत्वात् । नापि षष्ठः । अविद्यमान
त्वेपि पूर्वचलमनुबन्धत्वमाश्रित्य ततपाव्यपदेशात् । नापि सप्तमः । वैचित्र्यार्थत्वात् । यङ्लुको निमित्तकत्वेपि ऽसत्वत्वे धातु
कग्रहणे धातुलोपग्रहणस्य तत्पुरुषसमासविज्ञाने दोषप्रसंगात् । नाप्यष्टमः । लोट धातोरणभ्यासेन्यत्रैवोभावनो
नावत्स्यरक्षितत्वात् । क्विपीति । ननु कथं विधौ परिपरिभाषा यानुवाद इत्यत आह । यावता कारणामितरेषां एतत्सातिपादयितुं न्या

क्यते। कथं वा यस्य मतेनाकारो न श्लिष्यते तस्य मते मयप्रायश्चीन प्रवर्त्तते। कथं वा निमित्तसप्तम्या। अग्खुघतवदद्दुवदत्यत्र
नद्यादियणाकङ्नस्याङ्क्षेति पुसार्वधातुकनिमित्तकलघूपधगुणो न प्रवर्त्तते। कथम्वा मृजेरैदावित्यत्राप्यावनो
नावित्यकङ्क्तित्वात्। क्ङिति चेति यणलोकृते। यावता वीतिकृते तद्दादिविधेर्नलिस्यत एव। अत्रोच्यते। नाद्यः। ज्ञापक
सिद्धत्वात्। तथा हि गडी वा मातस्थाने यकुपूर्वीया इत्यत्र स्थानग्रहणं न कर्त्तव्यं। आत इति षष्ठीनिर्देशादेव स्थाने सर्वं
घोलस्यत एवेति स्थानग्रहणमनर्थकं स्यात्। कृतं च तज्ज्ञापयति। विधौ परिभाषानामनुवादे न च्यनेनाकारस्य स्थाने श्चा
१८ 18 यो विधीयते। किं तर्हि लकृणी नरेणप्यो विहितश्चाकारस्य स्थाने श्कारश्च सोऽन्ह्यत इति। नापि द्वितीयः। अदृश्योऽङ्गि गुणद्वृति
ज्ञापकात्। यथा सरियासावस्याझेयत्वात्। इति गुणनिषेधाभावेन गुणस्य सिद्धत्वात्। निषेधविषये तस्य वैयर्थ्यप्रसंगात्। १८
नापि तृतीयः। श्रीतरंगेतरडिवद्धप्रत्यया। अयस्य गुणस्यासिद्धत्वात्। नापि चतुर्थः। अरख्याजादिपरियहायकतत्वात्।
तेन तुरुद्द परिमञ्जपश्चै इति सिद्धं भवति। अथैवं सति मार्जेर्मीत्यत्र स्थानिवत्त्वावादनजदिखमुख्याजातित्वाभावात्। पक्षे वृद्धि
र्न स्यादिति चेन्न। नासामान्यातिदेशो विशेषानतिदेशात्। [illegible]। ननु कथं स्वच्छकालिवेति स्वाशाद्यद्वयोगो दर्शितः। याव

ताइत्यपिउदाहरणे दोषो नास्ति। कथं वास्तु त्रमिदं क्रियेत। यावता दिधीरेष्वो ब्बादिसत्वादेव गुणो न त्र विष्यति छिदसिस
द्धे विधयो विकल्प्यीतइति वचनात् अदीधत अवीधन्च वित्यत्र गुणदर्शनात्। कथं वा क्रियमाणो पिस्तत्रेड्वोयहणीकि
यते। यावता न द्धिश्रिकृतीत्यतइ दुग्रहणोऽनुवर्त्तमाने पुनरार्द्धधातुकस्य वलादेरित्यत्रेड्ग्रहणमित्यमत्कार्यी तर्हि प्राप्नोतीत
न्मा भूदिति। तेन न ह्यपलब्धगुणाभावात् सिद्धं स्खलितं ते। अथैवं सत्यनावीदित्यत्राप्यनेन न्यायेन दीर्घत्वं न स्यादिति चे
त्। नाश्रीगाधिकाराद्गकार्यस्य निषेधात्। नन्वेवं विषादीषि ग्रहण कुत्तानिड्त्यत्र सति महत इत्यादिना दीर्घत्वं न स्यादिति
चेत् न। नुमि कर्त्तव्ये ऽल्लोपस्य स्थानिवत्वे ऽचलीतत्वेनुमोऽसावन्नस्य ल्लपस्यासावात्। न स्मान्नार्थ्यं ग्रहणेनेति चेत् न। इड्ग्र
हणस्य निषेधनिवृत्त्यर्थत्वात्। अन्यथा वलादेरार्द्धधातुकस्य डागमो न त्वतीत्यर्थः स्यात्। न च विधायकाभावात् नि
षेधकल्प्यनैमिति वाच्यं निषेधवलादेव विधेरनुमानसौलवात्। नितदस्ति। स्वरितत्व प्रतिज्ञानादितेवानुवर्त्तिष्यते। नानि
मधुकर षेध इति वक्तुं शक्यत्वात्। तदनेन प्रकारेण ग्रहणं न कर्त्तव्यमिति स्थितिः। अत्रोच्यते। नाद्यः। तविन भुक्त्वादिष्व प्राप्य
भावात्। नापि तृतीयः स्पष्टार्थत्वात्। न हि काये निमित्ते नाश्रीयत इत्यस्य ज्ञापनार्थत्वाद्। नापि तृतीय गविरवादी

सीत्यत्रदोषप्रसीगात्। अथरूपमेतच्चतवतीत्यत्रमेवेतिवेत्। नात्रोल्लुप्तीनस्था। निवद्रितिस्था। नित्वनिषेधाद्
नुमश्चाणेरव्याहतत्वात्। हल्ङ्या। जातोचेदमितिनैवचमेकस्यापिसिद्धा प्रसीगः। अनीतरा इति बहुवचनात्॥
नशातवाहेतिअत्रचपदद्वैधासिद्धामितिधुटऽसिद्धत्वेनास्ति। नस्वनरतियोगविभागात्। मुख्यानन्तुकथंसम
हारद्वंद्वं कृत्वामुख्यना। सिकवचनङ्गतिनक्रियते। याचताएवमपीहासिद्धिर्त्वातोवा। कथमव्याऽङ्द्वैद्वाक
२५ तिरिन्वेचयुक्तौ। यावताव्कुषाचणग्रिहणस्यवर्स्प्रसीगएवनास्ति। कथंवा प्रा[illegible]वासिन्यायनिवासार्थी
१९ वकारादयश्चातिप्रतिपादितं। यावतापूर्वास्त्रयोर्भागयोर्द्विभ्यामुच्चारणान्याप्रसादवासिन्यासावेतुंश्राक्यतएवोकथंवा २५
साकत्वेनोच्चारणात्। तावपियासादवासिन्यायोनप्रवर्त्तते। यावताबद्धर्विवत्र। योकुल्वयोऽस्थानइत्यादिनाऽन्यतर
व्यपदेशाऽश्चनिपादयितुंश्राक्यतएवाकथंवाप्रासादवासिन्यायन्यक्तौ। यावताते षामपिमुखग्रहणेप्रत्याख्यातुंनयुज्य
ते। यावताऽनुस्वारस्यापिसिद्धाप्रसीगःस्यात्। अत्रोच्यते। नाद्यपवेविपार्यत्वात्। नापिद्वितीयःप्रमादात्। श्रुतिविशेष
स्यैवज्ञेयत्वात्। नापितृतीयचतुर्थौ। अत्रचराणशोऽनिष्पन्नत्वात्। विषम्यसन्निपाताऽसवासिन्या। पस्थानवनारात्। न

याहि। यत्प्रासादन्त्यमेभेववसीतितेयदाप्रासादे सर्वात्मनातत्रैवयदावन्त्यमौनदातत्रापिसर्द्धात्मनैवेति। नात्विपर्ययमः॥
अनुस्वारस्यसंज्ञाप्रसंगेदोषाभावात्। अथप्रथमदर्शनमप्यवस्तुतयावस्तुरवग्रहणमपिकर्त्तव्यं। नत्ववृतीतिवेदन
आचार्यस्योसयदर्शनयोरसीहत्वेनवोधितत्वात्तुल्या। ननुतुल्य आस्यप्रयत्नोऽस्येतित्रिपाद्वहुव्रीहे। तुल्यास्य
प्रयत्न इतिकथंसवतीयावता मूर्द्धमस्तकादित्यादिनासप्तम्यर्थकात्सवितव्यं। अथसप्तमीसमासेकृतेपरत्वा
त्तत्पुरुषकृतेवचुल्लमितिवचनादनुकिमितिवहुव्रीहिर्विवक्षितव्य इतिवेन्न। न्यासकारीयस्यत्रिपादोवहुव्रीहिरिस्य
स्यव्याधिकरणानामपिगमकत्वादित्यस्यवचनस्यवैयर्थ्यप्रसंगात्। तस्मादेकसंधितस्ततोऽपरिप्रव्यवत इतिस्थि
तं। कथंवाविसर्जनीयानि ह्स्त्यर्थमित्यक्तं। यावता ऽकुह्विसर्जनीयाः कण्ठ्या इतिकण्ठ्यत्वेनस्यप्रतिपादितमेवाकार्यं
वाकेण्ठ्यात्तुनीद्युतिन्यासेदृष्टत्वेन। यावताऽल्पप्राणत्वादेकवचनेनसावितव्यं। अत्रोच्यते। नाद्यः। आस्यशब्देनस्वांग
वाचकत्वाभावात्। आस्यसवनमात्रपरत्वेन्प्रासादेरुपसिधायकत्वात्। प्रयत्नशब्दसान्निधानेनस्वांगप्रतीतेश्च। नि
र्देशाद्वा। नापिद्वितीयः। असत्त्सेदात्। नापितृतीयः। नाधिकास्तनयोरितिनिर्देशेनानित्यत्वज्ञापनात्। नाद्यः। ननुकथं

आवमेकि इत्यत्र हि द्वि सुवर्णसिंज्ञा निषेधो न विज्ञायते। यावता विशेषाभावादेतदपि वक्तुं शक्यत एव। कथं तदनेन
इत्यनेन सवर्णसंज्ञानिषेधः किन्न कृतः सवर्ण इत्यादावपीत्यनुवर्त्स्यति। यावताहन्त्वेतत् सवर्णसंज्ञा निषेधे
कुमारी अत्र इत्यादौ स्वत एव दीर्घत्वेन न सिध्यति। अत्रोच्यते। नाद्यः। अतो वसवर्णदीर्घत्वेनानिष्टत्वात्।।
इहैव हकारस्य पूर्वसवर्णे निमित्तकारकत्वात्। नापि द्वितीयः। अगृहीतसवर्णानामनेन निषेधात्। अथ
२० गृहीतसवर्णानामनेननिषेधात्। अथ गृहीतसवर्णानां कथं निषेधो न स्यादिति चेत्। नाप्रकल्प्यापवा
२१ दविषयमुत्सर्गः प्रवर्त्तत इति न्यायेन इत्यत्र चोक्तसवर्णसंज्ञास्थलं विहाय सवर्णसंज्ञाविधिः प्रवर्त्तते। तेन २०
सवर्णसंज्ञा। निषेधनञ्ग्रहणकृत्वास्वस्य प्रवृत्तिर्नास्तीति दीर्घईकारकार्यं प्रतिबन्धे सिध्यतीति व कुमर्याक्य
त्वात्। तथा च तावपि। प्रतिबधाद्विहलोयहणकृत्वास्वस्य प्रवृत्तेरिति। ईत्व। ननु कथं प्लुतस्य अगृह्यसंज्ञा सि
ध्यतीत्यत्र आह। यावताऽगृह्यसंज्ञया विनापि प्लुतत्वेनैव प्रकृतिभावस्य सिद्धिर्भविष्यति। कथं वा प्लुतस्य प्र
गृह्यसंज्ञा प्रतिपादिता। यावता तथा चेत्यादिना प्लुतस्य सिद्धत्वमुक्तं आसिद्धत्वेन प्लुतस्यासिद्धत्वात्। कथं तस्य

प्रगृह्यसंज्ञा। कथं वा इ इन्द्रे दित्यपनीय अनो दित्तिनकृतं अनेजितिवा। यावता ऽनेनापीह सिद्धिः स्यादेव। अत्रोच्यते
नाद्यः अमी इत्यत्र इति। अत्र अप्लुतवदुपस्थित इति उपस्थितेन स्तो किं कइति शाकल्ये परतः प्लुतस्य कार्यं न करोति। अतः प्रगृह्यत्वात्
प्रकृतिभावः प्रवर्तत इति वक्तुं शक्यत्वात्। नापि द्वितीयः। अस्या निमित्तसंज्ञासिद्धेन दादेशस्य प्लुतस्यापि सीसा सिद्धत्वात् इति
प्रायेणोक्तत्वात्। नापि तृतीयः। करवावहामिति वनो ऽन्यत्र यथासंख्यदोषप्रसंगात्। अदसः। ननु कथमद्विवचना
र्थीयमाद् इमीत्युक्तम्। यावता द्विवचनमात्रेणेकेनापि तत्प्रगृह्यसंज्ञा सिध्यति। कथं वा यत सिद्ध इत्याद्युक्तम्। यावता ऽस्मिन्नत्रौ ईत्वे
ऽलोप्रगृह्येष्वेतस्य सिद्धत्वमेव। कथं वा अदसोनेत्याद्युक्तम्। यावता न तथा सातिमादिति न स्यते। कथं वा ऽलोप्रगृह्यमाण
स्यानुनासिकोऽदसो नेति प्रतिपादितं। यावता ऽलोप्रगृह्याद् नानुनासिक इत्यधिवक्तुं युज्यते। तथा सति द्विनन्यहणं कर्त्तव्यं
न भवति। कथं वा मादिति क्रियते। यावता एकारस्य स्वरितत्वेन प्रतिज्ञास्यते तेन नार्थकोऽत्र इत्यादेन भविष्यते। अत्रोच्यते।
नाद्यः द्विवचनमात्रनिरासे प्रतिपादनपरत्वात्। नापि द्वितीयः। कार्यकाले संज्ञापरिभाषमित्याश्रयणात्। नापि तृतीयः
अनाण इति प्रत्येण्णकारेण प्रत्याहारग्रहणात्। असो ऽमुके इत्यत्र प्राप्त्यभावात्। नापि चतुर्थः। अदसो निषेधप्रतिपादनप

रत्वात्। चिन्यासस्तु स एव ज्ञेयः। नापि पंचमः। तस्यासानि स्पष्टार्थत्वात्। ३। नि अनुविधकपरिताष्
पिसार्थकयोरेव तो। साहंद्व नद्य वर्त्तनि। निपातः। ननु कथं तत्तच्चोत्पाद्यामिति निर्द्दिष्टो नोपपद्यते त्यक्तं। यावतात
त्रसौ त्वनिर्द्दिष्टो न विघ्नति। कथं वा एकजग्रहणं क्रियते। यावता नाद्धि तिपयुदासादेव न जिरयुक्तान्यायेन एकावमात्र
मात्रस्य ग्रहणं न विघ्नाति। कथं वा एकग्रहणं क्रियते। यावता नैनरेणान्यायेनाव एकत्वं प्राप्तत एव। कथं वा पुर्व्वाद्दात्तिवि
२१ धावित्त्यपपद्यतो यावता ऽत्रसमाहारे कत्वात् न पुंसकत्वे नुमस्यात्। अत्रेव्यते। नाद्यः। इहापरित्यागो नानि ह्यकल्पना
ग्रहणस्याप्युक्तत्वात्। नापि द्वितीयः। तस्यासति विस्पष्टार्थत्वात्। नापि तृतीयः। अनेनैतर सिद्धौ तात्। नापि चतुर्थः। मर्यादास २१
क्तिनोऽप्रातिविधेरिति श्राकपार्थिवादिसमासस्याश्रयत्वात्। ननु कथं प्रादुर्लीवासन्नावर्तितव्वनं हृयमुक्तं। यावता ऽनया
भीन विद्यते। कथं वा यदिसरसीशब्दो विद्यते न दानन्नापि नैवावकाशाइत्यक्तं। यावता ऽवकाशादानायेव सरसीशब्दः प्रतिपाद्य
तोऽनकथं नैवावकाशाइत्यक्तवाता। कथं वा तृतीयपदे दूषणमुक्तं। यावतात त्रद्विवनीतस्य नास्ति समासः। संख्याशब्दप्रतीते
कथं वा चतुर्थे दूषणमुक्तं। यावता ऽव्ययस्यासंख्यत्वात्। द्विवचनस्य प्रसंग एव नास्ति। सत्यापि वा द्विवचने ऽलिंगत्वात्। क्षीरा

वोनत्वविष्यति। भवतु वाल्लिङ्गात्वेन त्यापि सर्व्वविधिस्योसोपविधिर्व्वल्लियानिति। अयमर्थः के वसवितक्षीनत्री सावेनेति। कथं वा
मावत्पादो वाद्यादापन्यासकृत। यावता ऽवविकल्पस्य प्रसंग एव नास्ति। अत्रोच्यते। नाद्यः। प्रादुर्तीव पूर्व्विकाया सत्राया
ज्ञानादुत्तयोः सत्राज्ञाना दुत्तयोरेकत्र्येनो पादानात्। नापि द्वितीयः। प्रयोजना विशेषात्। नन्या हि स्यादेवमस्या ववनस्या वकाशः
यदि सरसी शब्दो न विद्यते। अस्ति च सरसी शब्दे। अतो नैषो ऽवकाशः। अथवा यदि सरसी शब्दो विद्यते तदाने पएक ववनस्य वि
षयकानेकमुदाहरणं प्रतियोगार्थं संप्रयोजयतीति ववनात्। नापि नतीयः प्रकरणाद्दर्थविशेषप्रतीतेः। नापि चतुर्थः
प्रतिपत्तिगौरवत्वं न तस्यान्वयणात्। नापि पंचमः। नन्वर्थवाचकस्य ज्ञायकत्वात्। इदानीं प्रयोजनमित्यर्थः। तदा॥
ननु कथं पदेयग्रहणादेव पक्षपि तूकरणं ज्ञापकमुक्तं। यावता गामा ग्रहणाच्चा विशेषदृत्यन्यग्रहणे शब्दस्याधिकरणसाधनस्य
प्रयणादत्वधान्यरूपस्यापि सामान्येन ग्रहणं तद्विष्यति। कथं वा प्राणिदयतेः प्राणिधृत इत्यादौ णत्वं प्रवर्त्तते। यावता गामाद
रूपा ताबाल्लीं प्रसिद्ध कल्वाभावनीत्वेन प्राप्नोति। कथं वा धीतो वत्सो मातरमित्यदा किं तं। यावता पादि कर्मणि क्तः तदा मात
रमिति न स्यात्। धीत इति वा ऽधिकरणे वेत्तदाकर्मणि षष्ठ्या भवितव्यं। कथं पादीङ्कूयेऽइत्यस्या त्वेवं प्रसिद्धायीणत्वेन

कान्पलिंयवृदः १

त्वंन प्रवर्त्तते। यावता द्रूपस्या विशेषणाग्रहणात् घुसंज्ञास्यादेवा कथं वा सर्वैकोत्वेत्यादिना दप्रत्ययस्य संख्याया या विधार्थे
धाइति वा प्रत्ययस्य घुसंज्ञान प्रवर्त्तते। यावता विशेषा तावात्तयोरपि ग्रहणं प्राप्नोति। अत्रोच्यते। नाद्यः। सिद्धनिरत्वात्।
नापि द्वितीयः। नव्यो निटीति ज्ञापकीनैः। विकृतिनिर्देशोऽपि प्रकृतेनापि ग्रहणात्। नापि तृतीयः। भुक्त्वा ब्राह्मणा कृतिवत्धीत
त्रा द्रूपसावक्तप्रत्ययोस्तस्य मत्वर्थीयाकारप्रत्ययं कृत्वा निर्देशात्। नापि चतुर्थः। घुसंज्ञायां कर्त्तव्यायां वहिरंगत्वात्
२२ सिद्धत्वात्। नापि पंचमः प्रयोजनाभावात्। आद्यो ननु कथमिति देशोऽयमारभ्यत इत्यपेक्षे यावता वस्त्वंतरधर्मिणो वस्त्वं
तरविधानमनिर्देशात्। न क्वतो वाक्यमेव स्मातिदेशः उच्यते। कथं वाऽसहायवाचीयकेशब्दो ऽवधारितः यावता प्रधानादिस्वार्थे
२२ स्वपि तस्य प्रयोगो दृश्यते। कथं श्रीसत्तासन्नयने लघुपरइत्यादिन्यासस्यैषः संगच्छते। यावता ऽत्रपराऽपेक्षणादनातिदेशि २२
के विशेषमादिशं[illegible]स्यवा। यत्रानातिदेशिकमादित्वमस्ति तत्रातिदेशेनाकीमपराइं। कथं वा शब्द इति व्यवच्छेद्योदर्शनैः। या
वता ह्यपि तेष्वेकासीमांत्ति तिवचनेनत्र व्यपदेशीवद्भावकृतमादिश्य वि[illegible]तएवा। अत्रोच्यते। नाद्यः भवत्कारणात् एवा वाक्यस्यानिर्दे
शार्थत्वात्। आतिदेशत्वेनानिधानात्। नापि द्वितीयः। आन्येनशब्दयोर्द्वितीयादिसहायेक्षयोरर्थप्रतिपादनात्। तत्वात् तेयोग

नएकशब्दस्यासहायार्थवाचिनो ग्रहणात्। आतिदेशिकत्वेनाविधानात्। नापि द्वितीयः। अवशिष्टे अस्मिन्नतिदेशे सति सत्ता
स्वाश्रयेन द्विविधमादित्वं संभवति। आतिदेशिकमापाद्यिकं वा। तद्यत्र द्विविधमादित्वमस्ति तत्कथमादिग्रहणं व्यवच्छेद्यादिति न्या
य्यं कृतं सिद्धायत्तं नापि चतुर्थः। यत्रातिदेशिकमादित्वं तदादिग्रहणस्य व्यवच्छेद्यमिति ज्ञेयत्वात्। अन्यथादिग्रहणमन
र्थकं स्यात्। आदिग्रहणस्याशिखार्थत्वे इति व्यवच्छेद्यं स्यादिति चेन्न गौणमुख्यपरिभाषया आतिदेशिके प्रसंगाभावात्
बहुषु। ननु कार्यित्वेनैरस्त्वन्यत्रोक्तेन नदीनर इत्यत्र घुसंज्ञायां कृतत्वेन प्रवर्तते। यथा प्रत्ययस्यैतरपोऽस्त्वेरपि न द्वयो
र्विशेषकत्वय्येहापीति चेन्न। प्रत्ययाप्रत्ययपरिभाषया अत्र संज्ञाप्रसंगाभावात्। ननु कार्यिस्त्वेतद्वयोरि
ति संज्ञा प्रवर्तते। यावता अन्यत्र संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तद्विधिर्ग्रहीतिवेन्न संख्यायते ऽनेनेति संख्यान्यार्थवत्वसंख्यावि २
धानात्तद्वितयोरेव संख्याकरणात् केवलाभ्यामपि प्रत्ययाभ्यां संख्याकथनाभावात्। सा। अथ किमर्थमिदं संख्या त्रयित्वा
कर्मणि पादेनिष्ठान्तं स्यात्। यावता तत्रैव विधानकाले इति संख्यैकत्वान्न दीर्घं निष्ठांतिक्रियतामितिवि
ताना एवं सति तत्काल एव स्यात्। नान्यत्रेति वर्गशाब्दत्वात्। अयं तेनिष्ठांतिकेन तेयग्रहणाद्दीर्घकालत्वात् सदिति व

दन्यापि सविष्यति। नलोकाव्ययेत्यादिनिषेधबाधनार्थं कस्यचवर्त्तमान इति निष्ठासंज्ञायां सामान्यज्ञापकं वा सविष्यति से
तन्नावि विव्याप्यत्वात्। सर्व। ननु कथं सर्वादीनीति बहुव्रीहिरव्याख्यातः। यावता न संदेहः प्रवर्त्तते द्वन्द्वो वा स्यात्। षष्ठीतत्पु
रुषो वा। कर्मधारयो वा बहुव्रीहिर्वा। कथं वा विज्ञगुरानीयतामित्यके विज्ञगोरानयनं न संभवतीत्यकं। यावता अन्यनगोरपि
२३ संभवत्येव। अत्राप्यता नाद्यः बहुवचननिर्देशात्। नपुंसकत्वाद्यो द्वंद्वः षष्ठीतत्पुरुषकर्मधारयाणां प्रसंगात्। तन्न पाणिनि
च्चात् बहुव्रीहिरायणात्। नापि द्वितीयः पञ्चतवसतयः समानीयंतामित्यकदाराणां सर्वज्ञत्वात्। सा नन्वन्तरपक्षो
ये इत्यत्र कथं पुंवद्भावः प्रवर्त्तते। यावता यथा अत्र संईनामसंज्ञायां असत्वात्। स्यात्। न भवति। तथा पुंवद्भावो पिन स्या
दितिवेत्। न। सर्वनाम्नो वृत्तिमात्र इति मात्रग्रहणात् दपि पुंवद्भावात् स्त्रियाः इति यो विसामाद्धा। नवा एकं बहुव्रीहिवद्
त्यत्र बहुव्रीहिग्रहणमनतिदेशे कार्यमित्यर्थं विधोनाद्विनीयः। मतभेदात्। प्रकारान्तरत्वाद्धा। प्रथमा। एतच्च व्यवस्थित
विभाषा। विज्ञानात् सिद्धमिति तत्रान्येननद्धमेतो। आसिद्धवहिरंगमंतरंगे इति पाठः अथ यापि संज्ञायां कर्त्तव्यायां अस्य
त्वकृतः सा सिद्धत्वेन परत्वात्। अंतरंगत्वं किंतु तस्य कस्य चिदनपेक्ष्यमाणत्वात्। अस्या तु बहिरंगत्वं असपेक्ष्यमा।

गान्त्वात्। पूर्व। ननु कथं व्यवस्थायामात्र स्वात्। विधेयापेक्षत्वादिति विज्ञेयं वाच्यं प्रतियावता व्यवस्थायामिह नियममात्रमुच्यते।
कथं वा गणपाठात् पूर्वादीनि सप्रत्यपवित्ता विभाषा जसीति नोक्तं कथं वा इङो पाधिः पठ्यते। यावता सोपाधय एव पूर्वादयो गण
पठ्यते। कथं वा पूर्वादीनि सप्त व्यवस्थायामिति न कृतं। अत्रोच्यते। नाद्य४। पूर्वादिषु सान्निध्यानात् तत्तुल्यवत्ताल्प
स्थाया विज्ञानात्। सावयवानयादृशमिति वा। नाद्वितीयः। गणपाठे जसोऽन्यत्रोपाधीनां चरितार्थ्याद्वितदुपाधीनां चरितार्थत्वेन
दुपाधीनामेवाविज्ञानात्। नवप्राप्तिर्विभाषा ता। ना। स्वपदार्थत्वात्। त्री। संदिग्धार्थस्येति। असिद्धार्थस्येत्यर्थः। अन्तरं। अव
हितिगवदित्यादिव स्त्रुरादिना स्वत्वेविवक्षिता। स्वरादीननुकथंविविक्तासुरादीनि निपाता। अमयसंज्ञका निरर्थतीत्यर्थं कंया
वता। निपाता इति पुंल्लिङ्गेनोपक्रम्य नपुंसके नोपसंहारं नियुज्यते। कथं वा स्वरादिष्वेव तेन न पठ्यत इत्यर्थः। यावता पुंसि लिंग
गतोऽरवैप्रतिपत्तिकोऽरवैव स्यात्। तथा हि प्रादय इत्यादीनि अधिरीश्वर इत्येतत्पर्यन्ता निपाता न गणे जायेते। तत्रापि मतिर्सील
कार्यानि कर्तव्यानि। अत्रोच्यते। नाद्य४। नपुंसकमन पुंसके नेत्य कारणाभावात्। नाद्वितीयः। अथ कस्माद्यादिष्वेव सुरा
दीनि पाठयित्वा निपातोऽव्ययमिति नोच्यते। इत्येवं स्वरादिग्रहणं कर्तव्यं भवतीत्यभिप्रायस्याज्ञेयत्वात्। अत्र न्यासकारेण क

२५ मेवोत्तरं यत्र दापिसीगच्छते। पादिस्वरा द्यनुरोधान्त्वादिस्वसत्वग्रहणं न क्रियते अस्वत्वग्रहणोनुस्थितेयथा न्यास २५
25 मेव स्मरणी। तत्र ननु कथमसार्वधातुकेरिति षष्ठ्यर्थे बहुव्रीहिर्नविज्ञायते न विद्यते सर्वोस्तिसार्वधातुके यस्य निमित्तमिति
नवैवीसतिश्रीपगवत्व्याद्वावपिस्यात्। अणुप्रत्ययस्य षष्ठी निमित्तकत्वादितिवाच्यो। यस्माद्विपक्षे बाधकाभावात्तत्त्वनुनाम्
नाव्ययसंज्ञाकाले नहि निरितिषष्ठ्यर्थे अतएव। कथं वा नर्दतस्य संज्ञा प्रतिपादिता यावता नावसंज्ञा विधेः प्रत्ययग्रहणे तर्दे
तविधिर्नास्ति। कथं वाऽसर्वे सुपइतिनकर्ता। अत्रोच्यते। नाद्यः। नन्वर्यसंज्ञाविधानेन पंचम्यर्थे बहुव्रीहिर्न द्यमानत्वात्
नापिद्वितीयः। केवलस्य संज्ञाकरणे प्रयोजनाभावात्। नापितृतीयः। विविक्त्यर्थत्वात्। कश्चात् ननु द्वयमिह संज्ञाचतेः।
मजीत्यग्रहणे न कृताकिं त्वाप्रकृतिर्भिविशिष्यते। कइवशब्दा। तत्र प्रथमे पक्षे लवेप्रतामो प्रताम हन्याद्वापि प्राप्नोति
द्वितीये च निष्कृता स्ति तपिकारस्या मिन्या मंतस्य संज्ञा न प्राप्नोति। न वानीतस्यानारि आक्षेपदार्थत्वात्। कुत्सादि दिनियोगि
भावात्। नलवितव्यं सा रखेहेत्यादिलोपे न स्ववितव्यामिति। प्रयोजनात्तावाद् व्ययसंज्ञा न स्वाविष्पतीतिवाच्यो। अ
र्थप्रयोगाधातुना द्विस्ववहुत्वयोरहितव्यक्तो द्विवचनबहुवचनयोः सार्वधातुकप्रयोजनस्य संज्ञत्वात्। नताभितिस्वरादिषुप

ऽतेतेनाव्ययसंज्ञा न भविष्यतीति वाच्यं। नासिनादिति द्विनस्यामस्तत्र ग्रहणात्। अन्यथा वक्ष्याणमित्यत्राव्ययत्वं स्यात्। तत्र
कोदोषः। अकच्प्राप्तिः उच्चकैः। आमइत्यत्र नेत्यनित्यस्यानिवृत्तौ सामान्येन लुकि विधीयमाने सुपोपि न भविष्यति। अथैवं
सति तव वाद्दरपि केस्यादिति वेत् न। ऋत्यग्रहणानुवृत्तेः स्वामी तस्य प्रकर्षयोगाभावात्। तव वाद्यनुसन्ते। अथवा स्वा
मी तस्यानाश्रितव्यक्तपदार्थकत्वात्। द्विवचनबहुवचनयोरप्रसंगात्। प्रत्यापनप्रयोजनाभावात्। अयमपकृष्यानाश्रय
णाद्वचनोत्तरमहति। अनाश्रयणाद्वस्तुभूतत्वात्। कृतो विशेषणत्वात्। क्वा। ननु गणोऽर्थपदं ततः एव पुनरपाठः किमर्थ
इति वेत् पपक्षापकृष्यतीत्यत्राव्ययसंज्ञाप्रसंगात्। अथ पुनः पाठः कस्मान्न भवतीति वेत्। नोकग्रहणानुवृत्तेन सिद्धौ
ति वक्तुं शक्यत्वात्। तेन नच्चोकाव्ययत्वाद्विनाशो स्वल्कस्वचनेर्योगे षष्ठीनिषेधो न भवति। अव्ययी। नन्वनुगर्व्यमिदम
युक्तं यावता व्ययीनावादित्यादिनिषेधादेव ज्ञापकात् लुक् भवति। कथं वा उपपयः कर इत्यक्राकृती। यावता तद्विधान
नुत्तरपदस्थस्येत्यनुवर्त्ततैव न भविष्यति। अत्रोच्यते। नाद्यः। अन्यार्थमपि तत्स्यत्वात्। नापि द्वितीयः। उदाहरणादि
कृत्वात्। उपपयः कृतमिति ज्ञेयत्वात्। का कर इत्यादावर्णादुत्तरपदस्थस्येत्यनुवर्त्तते न वा। इति शाह्वोल्लोके स्वलोक

र्येषु द्वह्यड्ड्योगः। क्वचित्पदार्थयोर्विपर्यासः कृतः यथा गौरिति स्नपनादि मानतया गावित्ययमाहेति क्वचिदेवमित्यर्थेऽपि स
सोपच्छायाय आह क्वचिद्धैतो वर्षतीति धावतीति क्वचित्प्रकारस्ताहमणाद इति क्वचित्ताकाशपद इति पाणिनि। क्वचिद्यथेयं ज्वलिति
कश्चैतस्य इति। क्वचित्समासे कारित्ययतीति तद्दिहस्वरूपमित्यादिना स्वरूपग्रहणे प्राप्ते इति करणं प्रयुज्यमानस्य स्वरू
पनिवृत्त्यर्थं विधीयते। यथा वेहार्थस्य संज्ञित्वं तथा संज्ञात्वमपि विभाषा शाह्रार्थस्येत्याह। तेनयत्र विभाषा शाह्रो
२५ नश्रूयते ऽपि तु वा शाह्रो ऽन्यतस्यां शाह्रो वा। अयम्बो लयत्र विभाषात्वमिष्यते तत्रापि न वा शाह्रयोरुपस्थाने सतीप्रसि
ध्यतीति। अथ कथं शाहस्येवसंज्ञत्वं कश्चित्। यावता स्वतीन कर्तृत्वादेः अर्थस्यापि संज्ञा दृष्टेति चेत् न। तत्र कारकं इत्यनुव
र्तस्यपि वसीजाय मुक्त्वा वोड्ग्य। सीख्यातानुदेशादिति सीख्यातानी क्रमेणावस्थितानाम् अनुदेशः क्रमेणानुदिश्य २५
मानस्य विधीयतः तस्मादित्यर्थः। अन्वहीतिन्यास कर्मवदनिदेशात् आत्मनेपदे यद्युक्तं तन्नोपपद्यते स्वरिते वेङ्क्ष्ये
यपुनरिदं धृत्वा पठाद्गिमिति कृत्वा प्रत्यावर्तते तेनिरर्गलं श्रावाठयकसीघसारात् तत्र दोषं नदृष्ट वेत। आद्य नन्वेव
मित्यादि। अत्र चैव दंन्न वक्ष्पीरितः कितो। सीसवाते परस्परप्रतिबंधन परत्वमेव वसवतीति पर्यायेनोप्युपपन्नः। मिदा।